

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

**Mojžíš podle Freuda: Postava Moj-
žíše ve spise Sigmunda Freuda „Muž
Mojžíš a monoteistické náboženství“**

Katedra: Starý zákon

Vedoucí práce: doc. Petr Sláma, Dr..

Zpracoval: Mgr. et Bc. Josef POLCER

Studijní program: Kombinované magisterské studium evangelické teologie

Praha 2016

שבעים פנים לתורה

Bemidbar Rabbah 13:15

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Mojžíš podle Freuda: Postava Mojžíše ve spise Sigmunda Freuda „Muž Mojžíš a monoteistické náboženství“ napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Tanvaldě dne 30.6. 2016

Mgr. Josef Polcer

Anotace

Tato práce se zabývá pohledem Sigmunda Freuda na postavu Mojžíše. Snaží se o pochopení důvodů sepsání knihy, myšlenková paradigmatata, historických představ, které byly pro autora myšlenkovou osou. Nemalá část je věnována kritice Freudova díla a rovněž psychoanalýze, která pro něj byla klíčovou oblastí pro pochopení historie židovského národa, který byl konstituován po období potlačené neurózy. Nezanedbatelnou oblastí je mnohvrstevnatost oblastí lidské duše a mentality židovské pospolitosti.

Klíčová slova

Mojžiš, Židé vznik, Sigmund Freud, monoteismus, neuróza, psychoanalýza

Summary

This paper discusses the perspective of Sigmund Freud on the figure of Moses. It seeks to understand the reasons for writing the book, thought paradigms, historical images, which were thought to author axis. A large part is dedicated to criticism of Freud's works, as well as psychoanalysis, which for him was a key area for understanding the history of the Jewish nation, which was constituted after a period of suppressed neuroses. Indispensable area is the multiplicity of areas of the human soul and the mentality of the Jewish community.

Keywords

Moses, the rise of the Jews, Sigmund Freud, monotheism, neurosis, psychoanalysis

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat své manželce Haně za trpělivost hodnou následování, kterou mne zahrnovala v průběhu celého studia na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

Obsah

Úvod	1
Freudův život, dílo a základní myšlenky.....	4
Freudův přístup k náboženství.....	29
Nutkavé náboženské iluze	30
Totem a tabu	31
Budoucnost jedné iluze.....	36
Exkurz I.: Myšlenkové paradigma evropského osvícenství	39
Muž Mojžíš a monoteistické náboženství	44
Kritické hlasy Freudova díla.....	56
Kritika Hanse Künga	61
Kritika Eugena Drewermannna	63
Kritika Yosefa Hayima Yerushalmiho	64
Kritika D. L. Palse	65
Kritika Jana Assmanna	67
Závěr.....	80
Literatura	83

Úvod

Freud patří mezi nejvýznamnější myslitele konce 19. a první poloviny 20. století, který se tak trochu podobal Kryštofu Kolumbovi, který objevil nový kontinent, a do konce života si myslel, že objevil jenom novou cestu do Indie. Je to člověk velké intuice a fantazie, a na druhé straně se jeví jako velmi rozporuplná postava: stále nepřekročil stín scientismu, přírodovědeckého materialismu devatenáctého století, třebaže ho jeho objev nevědomí rozbil víc než cokoli jiného.

Je zajímavé číst Freudův názor na náboženství v souvislosti s jeho osobní historií. Pro Freuda byla důležitou osobou jeho chůva, která ho v době raného dětství vodila do kostela. Jako malé dítě byl velice zaujat světem katolicismu a doma si pak k nelibosti svých rodičů hrál na důstojného pána a kázal. V době, kdy sám procházel životní krizí a sám si dělal psychoanalýzu, objevil tyto potlačené vzpomínky. Zároveň se ukázalo, že jeho vlastní náboženský vývoj ustrnul někde ve věku čtyř let.

Jestliže náboženství vykládá jako infantilní záležitost, tak více než o náboženství jako takovém vykládá o své zkušenosti náboženství¹. Freud měl k náboženství ambivaletní vztah: velmi ho přitahovalo, a zároveň se ho bál, bránil se mu. Zajímavá je jeho korespondence s jedním z prvních psychoanalytiků, evangelickým farářem Oskarem Pfisterem, kde se o náboženství vyjadřuje poněkud jinak než ve svých spisech. Jeho kritika náboženství je do jisté míry oprávněná, protože existuje také typ infantilní náboženskosti. Pro zdravý náboženský vývoj je dobré si uvědomit, že existuje i religiozita nedospělá a pokřivená. Pro vývoj křesťanství bylo velice užitečné, že prošlo výhni filozofické i psychologické kritiky novověku tak, jako žádné jiné náboženství.²

¹ Psychoanalitik Paul Witz, který se zabýval Freudovým životem, na toto téma upozornil.

² Halík, Tomáš, Touha být jako Bůh

Význam Freudovy teorie náboženství je úzce spjat s kontextem, na jehož pozadí psal. Jeho názory vlastně sledují myšlenkovou linii rozvinutou začátkem 19. století německým filozofem Ludwigem Feuerbachem, autorem knihy „Podstata křesťanství“ z roku 1841³.

Jednalo se o kontroverzní materiál, ve kterém tvrdil, že veškeré náboženství je pouze psychologickým prostředkem, jehož pomocí naše vlastní naděje, ctnosti a ideály připisujeme „jakési“ nadpřirozené bytosti, kterou nazýváme „Bohem“. Tak vlastně ponižujeme sami sebe. Feuerbach předložil jako první myslitel čistě projektivní výklad náboženství – popisuje díky jakému psychickému mechanismu náboženské přesvědčení vzniklo, bez ohledu na to, zda bylo pravdivé nebo nepravdivé, racionální či iracionální. To mělo vliv nejen na Karla Marxe, ale i na Sigmunda Freuda, který tuto funkcionalistickou projektivní teorii rozvinul. A to z velké míry díky Edwardu Tylorovi a Jamesovi G. Frazerovi (viz níže), pro které bylo náboženství pouze intelektuální zkušeností jako systém představ, které byly mylné a nesmyslné.

Freud dokázal dílo dvou těchto anglických antropologů posunout dále. Předpokládal, že pokud bychom chtěli vědět, proč náboženství přetrvalo navzdory filozofickým pochybnostem, tak se nelze obejít bez použití psychoanalýzy, která přináší závěr, že přitažlivost náboženství je určena ne racionální myslí, ale nevědomím. Náboženství vyvstává z emocí a konfliktů, které mají původ v raném dětství a nejlépe ji lze pochopit jako nutkavou neurózu.

Ze svého postoje funkcionalistického redukcionismu tvrdil, že náboženství povstává výhradně v reakci na hluboké emoční konflikty a slabosti a v budoucnosti díky psychoanalýze úplně vymizí. Pals potvrzuje, že náboženství vysvětluje tím, že jej Freud „odvysvětluje“⁴. Podle jeho názoru může být náboženství

³ Pals, Daniel L., Osm teorií náboženství, ExOriente, Praha 2015, s. 108

⁴ Pals, Daniel L., Osm teorií náboženství, ExOriente, Praha 2015, s. 109

jako celek redukováno na pouhý vedlejší produkt psychického strádání, na soubor představ a přesvědčení, která se ukazují jako v nevědomí vzniklá iluzorní splněná přání.

Filozofická kritika náboženství, které často dáváme etiketu „ateismus“, dílo Feuerbacha, Nietzscheho i Freuda, se obrací především proti tomuto náboženství, založenému na morálce a filozofickém idealismu. Jak ukázal např. Paul Ricoeur, tento druh „ateismu“ nebo lépe filozofické kritiky náboženství může dnešní křesťanství chápat spíše jako službu, jako očistný oheň, jako dekonstrukci osvíceneckého pojetí náboženství, která umožňuje znovu objevit a nově interpretovat základní hodnoty křesťanství, víru, naději a lásku.⁵

⁵ Halík, Tomáš, Státem vnucený ateismus

Freudův život, dílo a základní myšlenky

Sigmund Freud (rodným jménem Sigismund Šlomo Freud), zakladatel a tvůrce psychoanalýzy, se narodil 6. května 1856 v rodině židovského obchodníka se sukrem Jakoba Freuda v malém moravském městě Příbor, v době kdy v rakousko-uherské monarchii vládl František Josef I. Prožil zde necelá tři léta, neboť roku 1859 se rodina přestěhovala přes Lipsko do Vídně. Tam potom Freud strávil téměř celý život, až do posledního roku, kdy byl nucen emigrovat do Anglie.

Freud pocházel z typicky židovské rodiny. Jeho otec Jakob⁶ narozený v prosinci 1815 a pocházel ze starého židovského rodu. Byl synem i vnukem dvou rabínů, Schloma Freuda a Efraima Freuda. V první polovině 19. století přesídlil z Litvy přes Halič na severní Moravu, kde očekával lepší životní podmínky. Byl obchodníkem s textilem. Prodával zbytky látek, které ve velkém nakupoval v jiném městě a uskladňoval je v přízemí domu, kde rodina obývala jednu místnost v poschodí. Podle Yerushalmiho⁷ Jakob Freud na svých cestách z rodného haličského prostředí, a možná ještě dříve, opustil ortodoxii svého mládí a stal se maskilem⁸, který obhajoval haskalu⁹. Ovšem chápat jeho reformní judaismus

⁶ Jakob Freud byl učený židovský laik, který dokonale ovládal Pentateuch i zbytek Bible, tedy přinejmenším prorocké části čtené při židovské liturgii v synagoze jako haftarot (týdenní oddíly z Proroků – pozn. autora). In Yerushalmi 121

⁷ Yerushalmi, Yosef H., Freudův Mojžíš: Judaismus konečný a nekonečný. Praha, Academia, 2015, s. 108

⁸ Obhájce haskaly.

⁹ Haskala (hebrejsky: חסכלה), též známá jako židovské osvícenství, byl ideologický směr rozšířený mezi evropskými židy v 18. a 19. století. Jeho cílem bylo přetvořit židovský kulturní a náboženský život v duchu moderních idejí, integrace do evropské společnosti, nárůst podílu sekulárního vzdělání a výuka hebrejštiny a židovských dějin. Hlavním představitelem haskaly byl

dnešní optikou není správné, protože v oné době to znamenalo mírně liberalizovanou verzi tradičního judaismu.

Za svůj život uzavřel dvě manželství. Poprvé se oženil již v 16 letech, aby se vyhnul vojenské službě. Ve svých čtyřiceti letech ovdověl se dvěma syny a za svou druhou manželku si vzal 29. července 1855 devatenáctiletou židovskou dívku Amálii, která pocházela z Ruska. Jako dítě se přestěhovala do Vídně, kde zažila revoluci roku 1848. Prvním společným dítětem byl Sigmund, později se narodil Julius a další čtyři sestry. Zatímco otec Jákob zemřel v roce 1896, matka se dožila dlouhého věku (18.8. 1835 – 12.9. 1930)¹⁰.

Rodinné prostředí sehrálo v Sigmundově duševním vývoji velikou roli. Odchod do Vídně byl způsoben finanční krizí, protože otec jako obchodník nebyl zvláště úspěšný. V jeho vzpomínkách z Čech se zachovala nejvíce katolická chůva, která ho vychovávala. V příborském období se vytvořily také základy Freudova neobyčejně živého vztahu k přírodě a estetickým vlastnostem krajiny. Ve Vídni navštěvoval obecnou a střední školu a studoval s vynikajícím prospěchem. Již na gymnáziu se projevil jako mimořádně nadaný žák. Na střední škole

Moses Mendelssohn (1729–1786), pruský Žid, žijící v Berlíně a autor řady významných filosofických prací. Mezi zastánce této myšlenky se řadily především emancipované židovské vrstvy. V oblasti, kde dominovala němčina, patřili osvícenci k odpůrcům jazyka jidiš a požadovali výuku v němčině a v hebrejštině. Ve východněji položených oblastech (Polsko, Rusko) však byla situace jiná. Za stěžejní prvek haskaly bylo osvícenci považováno školství a vzdělání. Kladli důraz na vznik nových židovských škol ve střední Evropě s výukou v němčině a osvíceneckém duchu. Ve vztahu k náboženství byl zachováván umírněný progresivnější postoj (tzn. uznání základních náboženských hodnot, avšak preference rozumového přístupu a moderních vědeckých poznatků).

¹⁰ V pamětech jednoho z jejích vnuků, Martina Freuda, byla vykreslována jako osoba, se kterou „se nedalo žít“. Byla to vitální a příšerně netrpělivá stařena, kterou nikdy neopouštěla štiplavá ironie. Zatímco Sigmund ji celý svůj život vykresloval jako milující osobu, její dcery a vnoučata o stejné osobě hovoří jako o tornádu.

byl šest let z osmi prvním žákem ve třídě a profesori jej téměř nezkoušeli. Vynikal schopností v krátké době absorbovat velké množství látky z četby a vnějšího pozorování. To mu umožňovala jeho dokonalá, fotografická paměť, která ho neopustila po celý život. Když na vídeňské univerzitě držel přednášky k úvodu do psychoanalýzy, přednášel je téměř z paměti a následující neděli, několik dní po přednášce, přednesené přednášky přepsal téměř do slova a do písmene bez významnějších odchylek. Jeho intelekt byl orientován spíše humanisticky než matematicky. Miloval knihy, cizí řeči, literaturu a přírodovědu. Malý smysl pro matematiku se u něho vyvažoval obdivem k matematické dedukci.

Jakožto Žid postupně zjišťoval, že si nedokáže převážně katolickou Vídeň doopravdy zamilovat. Nakonec ve Vídni zůstal téměř celý svůj život, vychoval zde všechny své děti a odstěhoval se až rok před svou smrtí, když ho příchod nacistů do Rakouska donutil hledat útočiště v Anglii.

Freudovi rodiče si byli vědomi své židovské identity¹¹, slavili Pesach a předali dětem určité základní náboženské chování, v ostatních ohledech ale byli nábožensky lhostejní. Neřídili se židovskými stravovacími předpisy a přizpůsobili se některým křesťanským svátkům (např. Vánoce).

V sedmnácti letech ukončil střední školu a jako mnoho jiných nadaných studentů – spíše věděl a tušil, co dělat nechce, než aby měl před sebou přesně nalinkovaný plán budoucí kariéry. Na mladého gymnazistu hluboce zapůsobil J.W.Goethe svým románem „Utrpení mladého Werthera“, které mladý Freud přečetl několikrát, a básní „O přírodě“. Pro vídeňského žida bylo však studium „čisté“ vědy vyloučeno. Tehdy byly židům otevřeny pouze tyto možnosti: obchod, práva a medicína. Rozhodl se pro medicínu a v říjnu 1873 se zapsal na lékařskou fakultu vídeňské univerzity, na níž také v březnu 1881 promoval jako

¹¹ Yerushalmi, Yosef H., Freudův Mojžíš: Judaismus konečný a nekonečný. Praha, Academia, 2015, s. 110

doktor veškerého lékařství. I když ke studiu stačilo pět let, Sigmund si univerzitní pobyt prodloužil o tři roky. Zdůvodnil to tím, že si raději dal přednost delšímu vzdělání než rychlému nástupu do praxe.

Roku 1876 nastoupil jako asistent do tehdy vlivné fyziologické laboratoře, kterou vedl profesor Ernst Brücke, a věnoval se studiu nervové histologie až do roku 1882. Zde zkoumal histologii nervových buněk a za pět let shromáždil důležité poznatky, které shrnul v řadě statí. Freudovou první publikovanou prací byla práce o tzv. Reisnerových buňkách v míše, kde Freud podobně jako soudobý ruský badatel Kučín dokazoval, že nervové buňky nižších a vyšších zvířat mají jednotný původ, což posilovalo předpoklady evoluční teorie.

Zájem doby o fyziologii byl těsně spjat s evoluční orientací. Vědci se snažili vyplnit mezery v poznání fylogenetického vývoje od jednobuněčných organismů k vyšším živočichům, včetně člověka. Zvláštní důraz kladli na fyzikální energie, příčiny a následky a zcela vylučovali nehmotné, antropomorfní plány a božské účely. Darwin byl pro toto hnutí velkým vzorem. Freud, co by mladý vědec, se tohoto hnutí zúčastnil a stal se materialistou.

Po studiích čekala Freuda vojenská služba, kterou strávil ve vojenských nemocnicích. Vedle rutinní, každodenní lékařské praxe se nadále vzdělával. Za dlouhých zimních večerů dokonce překládal do němčiny filozofické úvahy J. S. Milla¹².

V roce 1881 dosáhl doktorátu, jeho život se tím však prozatím nezměnil, neboť nespěchal se zahájením lékařské praxe a pracoval dále ve vědecké činnosti na Fyziologickém ústavě. Teoretická práce neposkytovala v tehdejší době existenční zabezpečení. Sám byl v podstatě závislý na podporách, které dostával od

¹² John Stuart Mill (20. května 1806, Londýn, Velká Británie – 8. května 1873, Avignon, Francie) byl anglický filosof, empirik, politický ekonom a liberální politik. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří O svobodě (1859), Úvahy o vládě ústavní (1861) a Utilitarismus (1863). Zasadil se o význam psychologie v systému věd. Zabýval se též národohospodářskou politikou.

otce. Přestože ho k lékařství nepřitahovala žádná zvláštní potřeba, rozhodl se především z existenčních důvodů pro povolání lékaře. Po zasnoubení s Martou Bernaysovou v červenci roku 1882 nastoupil tříletou praxi ve vídeňské všeobecné nemocnici. Zde přešel z oddělení interních chorob na psychiatrickou kliniku prof. Theodora Meynerta, který byl světovou kapacitou, zejména v anatomii mozku. Tam nasbíral psychiatrickou praxi léčením pacientů, ať už trpěli vnitřními či duševními chorobami. K chirurgii neprojevoval Freud náklonnost, jednak že měl odpor k tomu, zabývat se tělesným utrpením lidí a pro menší obratnost při zacházení s chirurgickými nástroji. Freud si vážil Meynerta jako největšího anatoma mozku té doby, ale o psychiatrii si neutvořil zvlášť uspokojující představu. Psychiatrie v té době byla disciplína převážně deskriptivní, popisující a klasifikující psychické poruchy s nedostí rozvinutou a často málo účinnou terapií. Skutečné vědomosti o povaze psychických poruch byly nepatrné.

Největší význam měla praxe na neurologickém oddělení v roce 1884, kde Freud zastával místo primáře. O rok později se chtěl alespoň částečně vrátit k vědecké práci a byl přijat do laboratoře, kde se zabýval zkoumáním ontogenetického vývoje mozku, zvláště prodloužené míchy, od dětství až po dospělost. Díky publikovaným článkům si získal pověst významného neurologa. Uveřejnil a přeložil mnohé studie.

Roku 1884 Freud jako první studoval účinky alkaloidu kokainu¹³ systematicky, hlavně proto, že kokain působil na činnost nervové soustavy a odstraňoval některé, zejména depresivní syndromy. Své pokusy však Freud přerušil, aby mohl odjet na dovolenou ke své snoubence. Zatím jeho kolega Koller pokračoval v pokusech a dovedl je do konce, čímž se stal proslulým. Kokain začal být používán např. k lokální anestezii. Pro Freuda, resp. pro jeho ctižádost, to byla těžká rána. Kromě toho objev účinku kokainu vyvolal u Freuda nekritické přecenení

¹³ McGreal, I.,P., Velké postavy západního myšlení, Praha 1999, s. 498

významu této látky, takže ordinoval kokain při nejrůznějších obtížích a v několika případech způsobil jisté nepříznivé komplikace. Věc se dostala do tisku a Freud byl ostře obviňován. K domněnce, že objevil „zázračný prostředek“, snad přispěla také okolnost, že zkoušel lék nejprve sám na sobě¹⁴.

Roku 1885 byl jmenován soukromým docentem pro obor neuropatologie, což znamenalo, že mohl bezplatně přednášet na univerzitě. Jako „Privat-dozent“ ovšem získal stipendium, jako jediný z více žadatelů, na studijní cestu do Paříže.

Pobyt v Paříži zapůsobil na Freuda velmi silně a měl bezesporu stěžejní vliv na formování jeho budoucí psychoanalytické identity. Nejen studijní cesta, ale také následující svatba s dlouholetou snoubenkou Martou Bernaysovou v roce 1886. Ta byla rozhodujícím životním mezníkem, protože do života mladého lékaře přinesla klid. Pocházela z bohaté židovské rodiny. Její dědeček byl hlavním rabínem v Hamburku a velký přítel Heindricha Heineho¹⁵. Svatbou se Sigmund odpoutal od své dominantní matky a našel v Martě rozumějící zrcadlo svých ambicí i charakterových zvláštností. Marta ho tak milovala, že se vzdala i starého židovského zvyku zapalovat v pátek večer svíce. Freud jí totiž vysvětlil nesmyslnost prastarých rituálů. Rok po svatbě, 1887, se z manželství narodila první dcera, roku 1889 první, roku 1891 druhý a roku 1892 třetí syn. Další dcera Sofie se narodila roku 1893, ale která zemřela mladá v roce 1920. Freud nesl její smrt velmi těžce. Poslední dcera Anna se narodila roku 1895, která se dožila 93 let. Pravděpodobně byla z počátku jako dítě nechtěné, protože byla pojmenovaná jako Freudova sestra, kterou měl nejméně rád. V té době jistě otec netušil, že se

¹⁴ V té době trpěl občasnými depresemi, únavou a apatií a kokain se stal prostředkem, jak se z těchto stavů na čas dostat. Freudovi však náleží zásluha, že jako první zjistil anestetické účinky kokainu.

¹⁵ Christian Johann Heinrich Heine (13. prosince 1797 Düsseldorf – 17. února 1856 Paříž), vlastním jménem Harry Heine, byl německý prozaik, básník, publicista a esejista, představitel hnutí Junges Deutschland v období romantismu.

z dcery stane zakladatelka dětské psychoanalýzy a jeho nekonečná obdivovatelka.

Jeho pozornost byla na čas absorbována praktickými a hospodářskými starostmi, které vyplývaly zejména z nedostatku peněz na nájem a na zařízení bytu. Freud přijal místo ředitele neurologické kliniky v Ústavu pro dětské choroby ve Vídni. Zde pracoval na neurologické práci o afáziích, kterou vydal roku 1891. Podle názorů odborníků práce o afáziích dodnes neztratila svůj význam, byla nedávno znovu vydána v Anglii a její koncepce, vytvořená víceméně spekulativně, byla překonána teprve v poslední době. Freud publikoval mnoho článků o dětské mozkové obrně, na jejichž základě si získal pověst světové kapacity pro tuto nemoc.

Od poloviny října 1885 strávil Freud 19 týdnů se svým velkým vzorem profesorem Jeanem Martinem Charcotem jedním z nejvýznamnějších neurologů devatenáctého století. Charcot Freudovi zprostředkoval především přechod od neurologie k psychopatologii. Charcot se totiž na rozdíl od většiny neurologů té doby, zejména německých, zaměřoval na tzv. funkční duševní poruchy. Postupně dospěl k ostrému rozlišování chorob organického původu od poruch funkčních, jejichž symptomy si byly zdánlivě k nerozeznání podobné. Byl nazýván věhlasným lékařem a mistrem hypnózy. Nejenže odstraňoval hypnotickou sugescí různá ochrnutí a tiky, ale i pacientovi navodil v hypnóze experimentální hysterické záchvaty, omdlívání.

Velké úspěchy slavil s ukázkami, jak bezpečně funguje posthypnotická sugesce. Sigmund Freud byl tím vším osloven, pochopil, že existují hlubiny lidského nevědomí, ale odmítl svou racionalistickou skepsí všechny metapsychologické výklady, laické spekulace i pouťové ukázky hypnotických transů. Hypnotické nevědomé jevy se mu staly metodickým východiskem na objevitelské cestě za poznáním hlubin lidské duše.

Jean-Martin Charcot byl pro Freuda skutečně prvním učitelem živé psychologie. Základní inspirace, kterou do sebe Freud během pařížského pobytu vdechl, spočívala v poznání, že hysterické příznaky jsou důsledkem potlačovaného, neuspokojeného sexuálního pudu. Než odešel ze Salpêtrière od Charcota, dohodl se s ním o překladu jeho nové knihy „Nové přednášky o chorobách nervové soustavy“. Překlad dokončil roku 1886.

Po návratu do Vídně se Freud, nadšený Charcotovými důkazy o sexuálním původu hysterie a jiných neurologických potíží, setkal s nepochopením, ba téměř s nepřátelstvím akademických kruhů. Když tedy Freud vystoupil na akademické půdě a referoval o svých zkušenostech z Paříže, zvedly se nepřátelské hlasy.

Druhá linie Freudova myšlenkového vývoje je charakterizována protikladem mezi vysokou problematičností po vědecké stránce a světovým ohlasem, který vyvolala. Ve všech sporech o Freuda a jeho učení jde především o analýzu a zhodnocení Freuda jako psychoanalytika.

Pod vlivem svých zkušeností z Francie začal roku 1887 užívat hypnózy. Od samého začátku, a zejména od studia knihy H. Bernheima „Sugesce a její terapeutické požití“, věřil v pravost hypnotických jevů. Na rozdíl od fyzikální terapie měl s hypnotickou sugescí daleko lepší výsledky, takže po několika rychle vyléčených případech se o něm začala šířit pověst zázračného lékaře a pacienti se jen hrnuli. Avšak i zde jej čekalo časem zklamání. Tzv. zázračná vyléčení byla přechodná.

Podstatný vliv na další vývoj Freudových názorů měla spolupráce s dr. Breuerem¹⁶, židovským neurologem, který byl o něco starší než Freud. Pouze

¹⁶ Breuer Josef 1842-1925 – vídeňský psycholog. Breuer předjímal Freudovu psychoanalýzu, překonával traumatizující zkušenosti v rozhovorech s hypnotizovaným pacientem. Měl rozsáhlou klinickou praxi.

s ním ho pojilo pouto diskuse o možnostech sexuálních příčin hysterických záchvatů. Byl autorem tzv. katarzní metody při léčení hysterie. Freud tedy začal Breuerův objev teoreticky zpracovávat a tuto techniku uplatňovat a rozvíjet. Své poznatky shrnul společně s Breuerem do „Studií o hysterii“ (Vídeň 1895). Tato práce je založena na přesných klinických pozorováních, zdůrazňuje význam emocí a rozdíl mezi vědomými a nevědomými psychickými procesy. Vyvolala také mnoho nevole v lékařské akademii. Katarzní metodu přeměnil Freud v metodu volných asociací.

Metoda volných asociací¹⁷ není výtvořem Freudovým v tom smyslu, že by byl prvním, kdo přišel na myšlenku analýzy nápadů a zdánlivě zcela nahodilých spojení objasňovat motivační a jiné struktury osobnosti. Freud však byl první, kdo na půdě psychopatologie použil volných asociací k systematické exploraci a zároveň i k terapii některých psychických poruch¹⁸.

¹⁷ Obecný návod „jak na to“ lze říci takto: řeknu vše, co mi běží hlavou. Všechno, i to zcela nesmyslné, nepatřičné, nevhodné. I to, co očividně nesouvisí s tím, o čem právě hovoříme. Vyslovím nahlas i naprosté absurdity a vzdám se automaticky se vnucující sebekritiky. Pravidlo volné asociace je ve skutečnosti obtížně proveditelný úkol, nepřetržitě cenzurovaný různými obrannými mechanismy, vytěsněním. Proti spontánně se objevujícím myšlenkám najednou strmí nepřekročitelné svahy odporu, díky němuž se volná asociace protlačí do vědomí jen částečně nebo vůbec ne. Klíče k pochopení skryté motivace nacházíme na místech, kde silně prožíváme volně plynoucí úzkost, strach, stud, duševní bolesti, pocity viny a právě tam se nám otevírají dveře k pravému a falešnému já.

¹⁸ Určitý podíl na vytváření této techniky mají i reakce pacientek samotných. Například při zastavení proudu asociací používal Freud původně tlak na čelo, nebo kladl otázky. Jedna pacientka prohlásila, že ji tato metoda lékaře ruší při vlastním myšlení. Freud postupně odstranil tyto prvky a z původní hypnózy zůstala vlastně jen poloha vleže na pohovce, která se zachovává v psychoanalýze dodnes. Neméně důležité bylo zjištění, že úspěchy léčby závisí ve vysoké míře na osobním vztahu lékaře a pacienta.

Devadesátá léta jsou pro Freuda obdobím vnější izolace a koncentrace na ideový zápas o koncepci klinické psychologie. Potřeby ideové výměny s přátelskou a zároveň do určité míry autoritativní osobou vedla Freuda k několikaletému velmi intenzivnímu styku s lékařem a biologem W.Fliessem¹⁹. Freuda spojovalo s Fliessem jednak vysoké hodnocení úlohy sexuality v lidském životě, dále tendence vykládat psychické ze somatického a biologické z fyzikálně-chemického hlediska.

Koncem devadesátých let se Freud pokusil o autoanalýzu započatou roku 1897. Je vhodné se na tomto místě alespoň stručně zmínit o Freudově náruživém zvyku, kterým bylo kouření. Freud kouřit nepřestal navzdory všem zdravotním komplikacím, protože si zdůvodnil, že v průběhu každého individuálního života je slast potlačována strastí, pohoda bolestí, zdatnost ochablostí.

Autoanalýza, kterou v té době započal a kterou v určité formě prováděl až do konce života, byla pokusem použít některé poznatky psychoanalytické terapie, zejména metody volných asociací a rozboru snů, na sebe sama. Hlavním materiálem této autoanalýzy byly vzpomínky z dětství a dále sny. Freudova autoanalýza trvala v intenzivní podobě přibližně dvě léta. Některé fragmenty z ní,

¹⁹ Fliess se pokoušel objevit a matematicky formulovat periodicitu životních cyklů a mimo jiné nalézt dny, v nichž je početí vyloučeno. Wilhelm Fliess (1858-1928), německý otorinolaryngolog, v jejich vzájemné korespondenci s Freudem vzniknul zárodek metody volných asociací.

zejména rozbor snů, publikoval Freud ve svých spisech, především v díle „Výklad snů“ z roku 1900²⁰, které se stalo pravděpodobně nejvýznamnější psychologickou knihou 20. století²¹. V historii měl málo předchůdců, i když nápis nad delfskou věštírnou, „poznej sám sebe!“, nabádal k takové cestě každého. Použil k tomu několika inspirativních zdrojů. Z doby renesanční na Freuda hluboce zapůsobil Michel de Montaigne²² svými Esejemi a později i J. J. Rousseau v díle Vyznání.

„Výklad snů“ je nejvýznamnější knihou Sigmunda Freuda, základní pilíř psychoanalýzy, nejcitovanější dílo v oblasti psychologie a psychiatrie ve dvacátém století na celém světě. K tomuto dílu měl Freud hluboce osobní vztah a také v něm na sebe hodně prozradil. Své ambice, úzkosti, frustrace, pocity velkoleposti, ale i méněcennost.

Dílo o snech vzniklo jako tvořivá odpověď na nejbolestnější ztrátu, kterou ve svém životě prožil, jako reakce na úmrtí otce Jakoba. Pracoval na něm deset let.

²⁰ Die Traumdeutung - poprvé vyšla roku 1899 v nakladatelství Franz Deuticke. Nakladatel nicméně knihu plánoval na rok 1900, a proto je v prvním vydání uvedeno právě toto vročení. S distribucí však začal již na konci roku 1899.

²¹ Analýza snů byla hlavní metodou Freudovy autoanalýzy a také později při formulaci psychoanalytické metodiky ji Freud postavil na přední místo jeho „královskou cestu k analýze nevědomých procesů“. Nicméně zůstává biografickým faktem, že autoanalýza byla jedním z nejhlubších zážitků Freudova života, že se po ní cítil daleko lépe, byl vyrovnanější a také sebejistější ve vnějším vystupování. Když se Sigmund Freud rozhodl hlouběji porozumět nemocné lidské duši, uvědomil si, že nejdříve by měl poznat sám sebe.

²² J.Gedö (1903-1987), psychoanalytik maďarského původu, pokládá Montaigna za humanistického předchůdce Sigmunda Freuda. Montaigne pracoval formou biblioterapie: namátkou vytáhl knihu z knihovny, začal jí listovat, až ho zaujala určitá pasáž, myšlenka, stránka, nad níž setrval v zamyšlení a sebereflexi. Takovým způsobem práce s textem možná předjímal metodu volných asociací.

Zastává zde názor, jako jiní, že se sny vyjadřují symbolicky a jsou výrokem našeho nevědomí. Ale dále říká, že sen má nezastupitelné místo ve fungování psychiky, v životě lidské duše, vždy tlumočí nějaký význam.

Struktura díla je téměř dokonalá. Nejprve nabízí přehled nejrůznějších názorů na sen v dějinách lidstva i v historii lidského poznání. Pak přichází rozbor konkrétních snů konkrétních osob. Navazuje výklad o skrytých mechanismech snového zpracování. Celá kniha sleduje hlavní cíl: ukázat, jak natolik rozumově a logicky nesrozumitelný útvar - sen - včlenit do souvislostí bdělého života, pokázat, jak sen zobrazuje vnitřní architekturu citového a motivačního života.

Když se Freud poprvé pokoušel formulovat klíčové pojmy vytěsnění a nevědomí, opíral se hodně o svá dřívější setkání s neurotiky, z nichž někteří trpěli vážnou poruchou osobnosti. Materiál, který čerpal ze snů, a jenž zakouší každý člověk, ho přivedl k závěru, že silný vliv nevědomí lze nalézt v každé lidské činnosti – normální i abnormální. Sny ukazují, že do jisté míry jsou neurotičtí všichni lidé. Freud se rozhodl popisovat sny jako splněná přání. Představují rozpolžení mysli, které se vytvořilo na základě skutečnosti, že pocítujeme určité mocné pudy²³, které pramení z tělesných potřeb. Tyto pudy přirozeně nemají žádný smysl pro čas, dožadují se bezprostředního uspokojení. A ačkoliv bychom je možná chtěli uspokojit ihned poté, co je pocítíme, běžné životní okolnosti to obvykle nedovolují. Pro většinu bdělého času, kdy vládne vědomá mysl, musí být vytěsněny – zatlačeny do nevědomí. Nicméně toto puzení i tyto emoce jsou tak mocné, že jakmile usneme, jakmile se naše vědomí vytratí, začnou se prodírat v podobě snů, úplně stejně jako vytěsněné obsahy prosakují ven v podobě

²³ Například touha po sexuálním styku, hlad nebo agrese. U Freuda hraje asi největší roli potlačení sexuálních tužeb. Ovšem je třeba rovněž zmínit fakt, že v jeho pozdějších dílech, kladl Freud ještě větší důraz na pud agresivity, a to do té míry, že ho kladl na roveň sexuálnímu pudu.

zvláštního neurotického chování duševně narušených osob. Jedná se o přístupovou cestu k tajným chodbám nevědomí. Skrytými silami nevědomí je řízeno mnohé z toho, čím se zabýváme v bdělém stavu.

Analýza u Freuda se opírala o volný, vnitřně necenzurovaný tok myšlenek, obrazů, představ, fantazijních útržků, ale i psychosomatických příznaků, kterými tělo signalizuje to, co má ve skutečnosti psychické příčiny²⁴.

K topografickému modelu psychiky dospěl Freud studiem snů, chybných výkonů, vtipů a neurotických příznaků. Topografický model rozvrhuje psychiku na tři vrstvy: vědomí, předvědomí a nevědomí. Mezi vrstvami se nacházejí cenzurní bariéry a vytěsňující síly. Vědomí je téměř totožné s aktuální pozorností, stavem myslí, je to osvětlující kužel reflektujícího paprsku, zaměřující pozornost k obsahu myslí i k tomu, co a jak vnímám z okolního světa. Freud označil tento aktuální stav myslí systémem vědomí - vnímání. Extroverzní pohyb vědomí vnímá svět přirozený i sociální, kdežto introverzní zaměření se dotýká niterního duševního světa – myšlenek, fantazií, citového vnímání. Téměř všechno, co vnímáme, dokonce i podprahově, se wpisuje během individuální historie do nevědomí formou paměťových záznamů. Nic není ztraceno a všechny prožitky musí být znovu zpřítomněny, často ve zhuštěném a přepracovaném tvaru. Proto působí jako cizorodé elementy. Mezi vědomou rovinou prožívání a nevědomím vládne předvědomí. Odpočívadlo na cestě tam a zpátky, z vědomí do nevědomí i nazpět. Předvědomí je potenciální vědomí – zde probíhá již zmíněná cenzura, tady se představuje a odívá do slov. Obsahy předvědomí jsou jen napůl řízeny logikou a rozumem. Předvědomí se ovšem také obrací cenzurním tlakem na druhou

²⁴ Žádný psychický podnět, byť by byl sebenesmyslnější a zněl zcela absurdně, není ponechán v izolaci a není odmítnut jako náhodný, nelogický, nepatřičný, irrelevantní. Psychoanalýza není tudíž jen nějaký nahodilý rozbor, ale v druhém, vyšším plánu představuje především skládání dohromady, nové přečtení fragmentů, které předtím nedávaly smysl. K tomu všemu slouží metoda volných asociací.

stranu, k nevědomí. Nepřijatelné obsahy či formy k vědomí nepropouští. Z každého pravidla existují výjimky a tak je tomu i v případě cenzorního předvědomí²⁵.

Mezi chybné výkony patří drobné výpadky naší paměti, na kterou se rádi vymlouváme, zapomínání jmen nesympatických osob atd. Chybné výkony dokumentují cestu k poznání dynamiky topografického nevědomí. Nevznikají dílem náhody ani nemotivovaným souběhem okolností. Naopak, jsou výsledkem tlaku a srážky konfliktních sil mezi vědomým plánem činnosti a nevědomou motivací. Zrcadlí napětí uvnitř duševních sil. Rozpor mezi tím, co chceme a zároveň nechceme. V chybných výkonech spolu soupeří dvě síly, potlačovaná a potlačující, vytěsňená a vytěsňující. Chybné výkony mohou být pokládány za nejpopulárnější důkaz psychoanalytické pravdy, která v podstatě chce lidem říci, že nejsou tak úplně pány a vládci sebe samých. Chybné výkony jsou totiž spontánní jen na první pohled. Jsou determinovány střetem protikladných sil, z nichž jen částečně si jednu uvědomujeme.

Nejdůležitější částí jeho knihy je závěr²⁶. Freud formuluje topografickou teorii lidské psychiky a zavádí pojmy vědomí, předvědomí, nevědomí, censura, vytěsnění, bariéry, psychická regrese, prvotní a druhotný proces, dynamickou koncepci lidské paměti. Díla o snu, vtipu a chybných výkonech jsou vyvrcholením

²⁵ Například ve spánku, když je vědomí utlumeno a předvědomí ztrácí sílu: pak nevědomé obsahy myslí snadno pronikají do snového děje a tím vědomého zpracování snu. Předvědomí je kontrolní předpokoj. Funguje jako hlídač, ochraňující vědomí před bolestivými trapnostmi, před možnostmi zranění, před vším, co by nás mohlo uvést do rozpaků a znejistit. Připočteme-li k cenzurním silám ještě sociální vlivy, pak máme před sebou obraz plný uspokojivých i hrůzných barev, a ty všechny musí předvědomí uvádět do souladu se snesitelným pocitem já a tlakem pudových potřeb.

²⁶ Sedmá kapitola, nadepsaná K psychologii snových pochodů.

ním prvního tvůrčího vrcholu Freuda a představují základy, na nichž je postavena nejen psychoanalýza, ale všechny další dynamické psychologie a valná část veškeré dnešní psychoterapie.

Žádná jiná dílčí teorie psychoanalýzy nezpůsobila tolik kontroverzí a nepochopení, zběsilých odsudků a nesmyslných kritik jako Freudův výklad vývoje lidské sexuality. Jako jeden z klíčových pojmů se u Freuda můžeme setkat s pojmem libida. Jedná se o popis erotického rozměru lidské existence a je mimořádnou metaforou, protože zachycuje nejen napětí, ale také cíle a prostředky, jimiž erotika v lidském životě nárokuje každého z nás, dokud se dlouhodobou prací nepromění v sublimovanou formu tvořivosti. Libido poukazuje na životní sílu, na vitalitu, na tvořivé aspekty lidské existence.

Protože se tato energie nikdy nerozvine u jednotlivce do svých netušeně tvořivých potencialit, ba naopak, často je tato energie bržděna, blokována a všelijak tabuizována, nepochopena, a co nejčastěji vykládána (vulgarizací a primitivismem), jedná se v psychoanalytickém pojetí libida spíše o popis všeobecné lidské psychopatologie než o nějaký zakázaný a tajemný souhrn lidských zvrhlostí. Libido je energetická metafora, pudová základna osobnosti, zdroj životní síly, který se obnovuje sám ze sebe, zdroj, z něhož čerpáme sílu.

Podle Freuda není žádnou náhodou, že se příběhy důvěrně známé z mytologie a folkloru i znovu se opakující témata umění, literatury a náboženství silně podobají námětům a obrazům, které se stále vracejí v lidských snech. Všechny svědčí o tajné, skryté síle nevědomí.

Mezi další důležité pojmy, které neodmyslitelně připojil k vývoji lidské psychiky, patří Oidipovský komplex. Tento dobře známý termín pochází ze slavné tragédie, jejímž autorem je Sofoklés, velký dramatik starověkého Řecka. Vypráví příběh o králi Oidipovi, hrdém a řádném muži, který řízením osudu zcela nevědomky zabil svého otce a poté se oženil se svou vlastní matkou. Chlapec objevující rozkoš, kterou mu poskytuje jeho penis, se snaží stát partnerem své

matky,
a zaujmout tak místo svého otce, jehož v jistém smyslu nenávidí jako rivala. Matka, která tyto jeho pocity vnímá, odrazuje svého syna od toho, aby se svého pohlavního orgánu dotýkal, objevuje se dokonce pohrůžka, že bude uťat. Syn je pak doopravdy vyděšen, ze skutečnosti, že dívky penis postrádají, vyvozuje, že se to doopravdy může stát, a zažívá kastrační komplex. Syn tedy shledává, že se musí otci podrobit, vzdát se svých nadějí, že se zmocní matky, a namísto toho čerpá uspokojení ze sexuálních fantazií. Své touhy po matce se nicméně nikdy nevzdává úplně ani neukončuje žárlivé soupeření se svým otcem. Mladé dívky zakoušejí podobné emoce, ale jinou cestou. Mužský penis je předmětem jejich závidění, představují si, že takový orgán mají také, a zpočátku usilují o podobný střet s matkou. Teprve později přijmou svoji ženskou roli a uznají legitimní autoritu otce.

Jak Freud tvrdil, všechno začíná rozpoznáváním anatomických rozdílů. Pro dospělé to zní jako banální konstatování, ale pro malé děti, které začnou rozdíly pozorovat, mají tyto skutečnosti dramatické důsledky pro celý život. Celému bouřlivému propletení primitivních emocí a nevyzrálých představ dal Sigmund Freud právě označení Oidipovský komplex²⁷.

²⁷ Poprvé se o dramatu oidipovského trojúhelníku zmiňuje ve Výkladu snů a při každé vhodné příležitosti se neopomíjí vracet k této základní interpersonální motivační konstantě lidského života. Odnože Oidipovského komplexu nás nikdy neopouštějí a spolurozhodují o našem adolescentním, ale i dospělém chování. Konkrétní konstelace se ožívají při každém namlouvání, při volbě sexuálního partnera. Volba sexuálních objektů probíhá podle nevědomého, ale neomylného iracionálního kompasu erotického magnetismu. Stejně tak volba životních partnerů a partnerek. Oidipovský komplex není nikdy vyřešen nadobro. Jakkoliv člověk uspořádá harmonicky své dospělé vztahy, jemné odnože nevědomých pudových sil budou až do konce jeho dnů pronikat do jeho zdánlivě vědomé motivace.

Pro mnoho lidí byl Freudův výklad šokem. Bylo nepředstavitelné, že by na nevinosti dětství mohl ležet stín mocných pudů a temných emocí. Oidipovský komplex pro něj byl ústředním prožitkem dětských let, největším problémem raného věku života a nejsilnější zdroj pozdější nedostatečnosti. Oidipovské konflikty samozřejmě představují stejný problém pro společnost jako pro jedince. Kdyby mělo být toto hluboké incestní puzení realizováno, bylo by velice škodlivé pro celou rodinu, která je důležitá pro přežití dítěte. Z toho plyne, že již v nejranějším věku nastává v dítěti zápas mezi sexuálním pudem a potřebou rodiny. Během prvních let života začínají všichni lidé zjišťovat, že pokud nenaleznou rovnováhu, nebudou schopni ovládat své rozporuplné tužby, nebudou moci existovat ani jako rodina ani jako společnost, a nenaleznou tedy pro sebe žádný ochranný systém. Na některá naše naléhavá puzení musí být uvaleny restriktce, protože bez nich by nebyla možná civilizace a bez civilizace bychom nemohli přežít.

I přes tvrdou kritiku lékařských autorit si Freudovo dílo získalo určitý okruh zájemců a příznivců. S těmito prvními kolegy a žáky založil roku 1902 odbornou organizaci, pozdější Vídeňskou psychoanalytickou společnost. Do této skupiny patřili nebo s ní byli spojeni osobnosti, které se v budoucnosti také proslavili stejně jako Freud – Otto Rank, Karl Abraham, Alfred Adler, Carl Gustav Jung, apod²⁸. Bylo založeno několik časopisů a psychoanalýza se postupně proměňovala z metody a několika tvůrčích nápadů v nový vědecký obor vědeckého bádání.

Počátek století byl pro Freuda velice tvůrčím obdobím, kdy usiloval o výklad širších důsledků psychoanalytického myšlení. Vydal díla jako „Psychopatologie

²⁸ Brome, Vincent, Freud a his early circle, New York, 1968

všedního dne“ (1901), „Tři pojednání o teorii sexuality“ (1905), „Totem a tabu“²⁹ (1913), „Přednášky k úvodu do psychoanalýzy“ (1917).

Čím hlouběji Freud přemýšlel o příčinách lidského neurotického zbědování, tím více si uvědomoval, že nevystačí s pojmem vytěsnění, ani s představou potlačeného sexuálního života. Nakonec i strukturální model psychiky nebyl dostačující, bylo jej nutno více propracovat a dobrat se příčin lidského duševního neštěstí.

Freud se vydal hledat odpovědi na otázky, proč se lidé navzájem trápí, proč mají v sobě tolik agrese, že ji dávají najevo v nejneočekávanějších okamžicích, proč se s postupem lidského života začíná ujímat vlády deprese a nikoliv pocit spokojenosti z dobře vykonané práce, proč se nad mnoha vynikajícími duchy vznáší Damoklův meč závislosti, co způsobuje nesnesitelnou trýzeň nutkání k opakování?

Společným jmenovatelem takového životního nasměrování je pud smrti, který nazval „thanatos“. Inspiroval se před Sokratovským filozofem Empedoklem, který hovořil o věčném sváru a smíru lásky a nenávisti, života a smrti. Freud konstatoval, že v lidské duši jsou další hnací protiklady, touha žít, plodit a tvořit, která soupeří s touhou navrátit se zpět do stavu neživota. Vše organické má tendenci navrátit se do původního stavu anorganického. Snad se jednalo o moudrou skepsi nebo empirický nihilismus. Na to odpovídá Freud ve spise „Mimo princip slasti“³⁰, vydaném roku 1920 ve Vídni.

Zpočátku v díle zaznívá hedonistická filozofie, v psychoanalytickém smyslu v pojetí principu slasti - člověk má setrvalý sklon vyhledávat libost a vyhýbat se

²⁹ Tomuto dílu předcházelo vydání mnoha článků, včetně jednoho o náboženství a neuróze – „Nutkavé jednání a náboženské úkony“, které se týkaly primitivních náboženství a byly později vydány v knize „Totem a tabu“.

³⁰ Jenseits des Lustprinzips

nelibosti. Nastávají však situace, kdy není možné dosáhnout okamžitého uspokojení a vlivem pudu sebezáchovy se jich organismus vzdává. Na scénu vstupuje princip reality. Některých slastí se prostě musíme vzdávat, odsouvat je někam do budoucna, někam na příště. Ale člověk jako racionálně plánující bytost odkládá uspokojení proto, aby někdy v budoucnu mohl takového uspokojení dosáhnout. Schopnost lidské bytosti snášet strast, aby někdy dosáhla slasti, je nekonečně proměnlivá a často překvapivá, jak nás o tom poučují různé náboženské a politické ideologie - ráje bude nakonec dosaženo.

Ovšem má to problém: aby Já nároky pudové okamžitosti oddálilo, musí nároky na prožitek slasti vytěsnit. A právě ono vytěsnění způsobuje nelibost. Plyne z toho téměř filozofická moudrost: spokojeni budeme až v hrobě, až se navrátíme do stavu anorganického, když již nebudeme vskutku nic potřebovat. Lidé opakují nelibé zkušenosti v naději, že někdy dosáhnou slasti. Tímto nutkáním k opakování v sobě ovšem vytvářejí samoregulační strukturu neuspokojeného puzení, tudíž neurotického rozpoložení. Protože zmíněná neuspokojenost je víceméně nepojmenovatelná, projevuje se jako úzkost, základní prožitkový rozměr moderní zbědovanosti tržně orientované společnosti. Načas vítězí „eros“, ale jen za cenu dalšího návratu k „thanatu“.

Freud vyvodil závěr: cílem života je smrt. Měl pocit, že pouze toto pojetí může vysvětlit množství případů takového chování jako je masochismus a sadismus, kde se lidé vyhýbají potěšení a hledají bolest.

Ve dvacátých letech dvacátého století Freud přednášel na vídeňské univerzitě. Sepsal řadu tzv. „technických článků“, v nichž se věnoval jednotlivým aspektům psychoanalytické terapie. Nově nastínil teoretickou představu psychiky, strukturní teorii id-ego-superego. Ve světle psychoanalytických poznatků začal interpretovat literaturu, umění, kulturu, náboženství. Prozkoumal pod psychoanalytickým drobnohledem masové jevy, všeobecnou úzkost moderního člověka, pocity viny, narcismus, melancholii, svár principu reality a slasti, lidský sklon k

destrukci a válce, věčnou touhu tvořit a umělecky se vyjadřovat i bytostné naměřování člověka po náboženském prožitku.

Ve spise „Já a ono“³¹ z roku 1923 Freud poprvé koncizním způsobem formuluje tzv. strukturální teorii lidské psychiky. Inspiroval se Platonem, který hovoří o trojrozdělení lidské duše, o vozatajovi, jenž vědomě řídí dva těžko ovladatelné koně, pudy a svědomí. Ať už nazýváme pudy jakkoli, je pro ně zásadní představa konfliktu a boje, který se odehrává ve skupině pudů samotných i mezi nimi a vnějším světem. Právě tato představa nevyhnutelného soupeření v jádru samotné osoby přiměla Freuda k tomu, že navrhl asi nejznámější ze svých koncepcí - trojstupňové rozdělení lidské osobnosti na ego, superego, id³² (já, nadjá, to), jak bylo zmíněno již výše.

Vědomou a předvědomou vrstvu psychiky, v níž je obsaženo naše vědomí, vnímání, pozornost, aktuální paměť, racionální myšlení, logika, nazval Freud strukturou Já, Egem. Ostatní obsahy psychiky, včetně nevědomých dynamických sil, nazval Oním, Id, které je v tomto schématu chápáno jako nejstarší a nejzásadnější ze všech tří složek. Pochází z raného, zvířecího stadia lidské evoluce, je nevědomé a není si ani vědomo sebe sama. Je místem, kde syrové lidské pudy docházejí mentálního vyjádření v přáních (jíst, zabít, mít pohlavní styk). Opačným pólem je Superego, které se projevuje jako hlas svědomí a kritický pozorovatel našich činů i našich fantazií. Patří sem postoje a očekávání společnosti, které jsou poprvé formulovány v rámci rodiny a později v rámci širší skupiny (kmen, obec, národ). Částečně je totožné s Já, ale jeho značná část je nevědomá

a přímo závislá na takzvaných pudových derivátech. Superego vyrostlo ze zkrocených pudů, a proto může mít stejnou sílu jako pudové nároky. Hlas svědomí

³¹ Das Ich und das Es

³² Inspiroval se spisem G. Grodecka Das Buch vom Es, 1921

bývá mnohokrát silnější než projev pudů. Vidíme to u fanatických bojovníků za pravdu nebo u nutkavých neurotiků, kteří stůj co stůj musí dostat svým rituálům.

Superego vzniká poměrně dlouhým procesem ztotožňování se s autoritami na konci Oidipovského komplexu, identifikacemi s otcem, matkou a později s různými vzory, které příslušná společnost předkládá v pohádkách, mýtech, náboženských vzorech, vyprávěních, dnes také prostřednictvím médií. Identifikace, zvláště na raných úrovních, se liší od lásky a není to pouhé připodobňování, je to úsvit mravního étosu, geneze niterného rozpoznávání mezi dobrem a zlem, pravdou a lží³³.

Znamená to dvojí rozpolcenost člověka: na jedné straně se o slovo hlásí pudy - jíst, pít, milovat, tvořit i ničit, na straně druhé se stejně vehementně, ne-li s mnohokrát větší intenzitou, hlásí o své slovo mravní a společenské zákony, vtělené do tradice, kultury. Freud několikrát sarkasticky poznamenal, že veškerá civilizace, dějiny a kultura vznikly na základě odříkání, že neuróza je daň, kterou lidé platí za pokrok. Superego je vlastně takovým malým soukromým vesmírem, odrážejícím etiku a morálku světa v každém jedinci³⁴.

³³ Superego bývá rozpolceno na kladnou a zápornou identitu, na hlas rozumu a šílenství, na zápas mezi Maskou a Stínem, kdybychom měli použít archetypální terminologii analytické psychologie.

³⁴ Další vývoj psychoanalýzy ukázal na mimořádný význam struktury nadjá při vzniku duševního onemocnění. Svár mezi pudy a kulturou probíhá nevědomě a člověk si je vědom jen jejich výsledků. Nadjá tabuizuje a zakazuje, chválí i odměňuje, trestá i pronásleduje. Navíc je Nadjá obtížněji přístupné vědomé reflexi než pouhý pud či odnož pudového napětí. Chová se imperativněji než pud ve stavu zrodu. Je propojeno s pocity viny a potřebou trestu a to právě činí mimořádné obtíže při podrobné analýze jeho působnosti. Svědčí o tom osud např. F. M. Dostojevského, který pokaždé své těžce vydělané peníze prohrál v kasinu a teprve když se ocitl na finančním dně, našel novou sílu a novou inspiraci ke svým vrcholným románům. Z toho plyne dost neblahý závěr - člověk může snadno nalézt kompromis mezi Já a Ono, ale Nadjá se stává výrazně nevědomou složkou obrany proti Onomu. Takže často ani nevíme, proti čemu se bráníme a

Třetí složkou osobnosti je ego (já) neboli princip reality, která je vklíněna mezi požadavky společnosti a tužby těla. Ego by zřejmě bylo nejvhodnější označit za místo, kde dochází k volbě lidské osobnosti. Jeho nelehký úkol spočívá v tom, že musí rozlišovat mezi tím, jestli se přikloní na stranu id nebo superega. Na jedné straně musí uspokojovat tužby (id), na druhé straně musí být připraveno je brzdit nebo zapírat, kdykoliv se střetávají s tvrdou skutečností fyzického světa či společenskými omezeními, které mu ukládá superego.

V posledních 20 letech svého života se Sigmund Freud věnoval úvahám o civilizaci, kultuře a náboženství. Sumarizoval své zkušenosti a napsal řadu esejistických pojednání, v nichž vyjádřil své životní názory i svou filozofickou orientaci. V roce 1927 vydává „Budoucnost jedné iluze“. Cenným pramenem k pochopení díla je jeho vlastní biografie, *Selbstdarstellung*, „O sobě a psychoanalýze“ (1929), kde charakterizuje sám sebe jako konkvistadora nepoznaných stránek lidské psychiky a svou činnost označuje za celoživotní hledání pravdy nevědomí. Tím, že začal naslouchat vědomým nesmyslům, objevil smysl nevědomí. Jak sám přiznává, hlavní zdroje své práce našel v experimentální medicíně a filozofii přírody (*Naturphilosophie*). Svě životní dílo označil jako cestu od mikroskopického zkoumání histologie nervových buněk ke kritice náboženství a kultury. Poslední knihou je „Muž Mojžíš a monotheistické náboženství“ (1938).

Ve dvacátých a třicátých letech navazuje Freud styky s celou řadou vědeckých a kulturních osobností své doby. Mezi jeho nejbližší přátele patřili Stefan Zweig a Arnold Zweig, dále Thomas Mann, Romain Rolland, Albert Einstein a jiní.

S nimi si vyměňoval mnoho dopisů, které jsou zčásti velmi cenným dokumentem

máme z toho sverepý pocit viny, který existencialisté nazvali úzkostí. In <http://www.psychotesty.kvalitne.cz/pohled-sigmunda-freuda-3.html>

nejenom pro poznání Freuda a vývoje psychoanalýzy, ale také pro reakce intelektuální elity buržoazně demokratické kultury na psychoanalýzu. Patrně nejhlubší analýzu Freudova myšlenkového přínosu provedl ze zmíněných přátel Thomas Mann. Vytušil, že psychoanalýza představuje určité průchodní stádium vývoje psychologického myšlení, které je třeba překonat, ovšem překonat tak, aby nebyly ztraceny podněty a náměty obsažené ve Freudových teoriích.

I A.Schnitzler, H.G.Wells, Theodore Dreiser a jiní umělci intuitivně vycítili, že psychoanalýza zasáhla novou oblast poznání psychických procesů, která je významná a která snad umožní rozšířit vědecké poznání do oněch oblastí složitých konfliktních motivů, skrytých afektivních zdrojů a rozporuplných komplexů, před nimiž se fyziologická psychologie a z větší části i akademická staticko-formalistická psychologie zastavovaly.

Hrozba fašismu na počátku třicátých let Freuda zpočátku příliš neznepokojovala, neboť podobně jako mnoho buržoazních demokratů věřil Freud s určitou naivitou, že tak vzdělaný a kulturní národ, jakým jsou Němci, nemůže nikdy propadnout hnutí, v němž je tolik barbarství, iracionalismu a tuposti. V tomto ohledu jej čekalo trpké zklamání. Když se v roce 1933 nacionální socialisté dostali k moci, projevoval sice obavy, že nacistické výtržnosti přijdou do Rakouska, zároveň ale stále věřil, že Rakousko se pronikání nacismu ubrání. Nepomýšlel v žádném případě na útěk, i když mu vystěhování již předtím bylo několikrát nabídnuto. Po uchopení moci zahájili nacisté ostrý kurs proti „židovské“ psychoanalýze a likvidace psychoanalýzy v třetí říši byla jednou z mála akcí, která se Hitlerovi zcela zdařila. Již v roce 1933 došlo v květnu k slavnostnímu pálení protinacistických knih, mezi nimiž hořely i Freudovy spisy. Později jen shodou šťastných okolností unikl Freud likvidaci v plynových komorách, kde zahynuly jeho čtyři sestry, nucené zůstat ve Vídni.

Roku 1933 se dostala Německá všeobecná lékařská společnost pro psychoterapii pod kontrolu nacionálních socialistů. Došlo ke známému „Gleichschaltungu“; říšský vedoucí lékařů prohlásil, že očekává ode všech členů hluboké a seriózní studium Mein Kampfu, který musí nadále tvořit неотřesitelnou ideovou základnu pro veškerou práci společnosti. Hned nato podal dosavadní předseda Ernst Kretschmer rezignaci na tuto funkci. Psychoterapie se od té doby měla dělit nikoliv na vědeckou a nevědeckou, ale árijskou a židovskou. Židovští členové lékařské společnosti byli pod pohrůžkou nuceni odejít. Ve třicátých letech spolu s růstem politické reakce zesílila kritika psychoanalýzy zprava, avšak také si získává uznání v oficiální vědě a kulturní veřejnosti. Jedním z projevů uznání bylo zvolení Freuda členem řady vědeckých společností, z nichž nejvýznamnější byla britská Royal Society of Medicine (1935).

Také pacifistické hnutí a projevy kulturních pracovníků z té doby se stavěly k Freudovu zjevu a učení sympaticky. Freud podpisoval některé prohlášení tohoto typu a dostával zase naopak projevy uznání, zvláště od spisovatelů. V době svých osmdesátých narozenin dostal dopis podepsaný 198 významnými spisovateli a umělci, kde je označován za iniciátora nového a hlubšího vědění o člověku.

V březnu 1938 obsadili nacionální socialisté Rakousko. Freud do poslední chvíle věřil politice kancléře Schuschnigga a byl vývojem událostí vyveden z míry. Po okupaci Rakouska dostaly události rychlý spád. Freud však bezprostředně ohrožen nebyl, byl mu odebrán pas a měl být časem transportován do koncentračního tábora.

Tyto události vyvolaly protesty veřejnosti demokratických zemí. Německý vyslanec Graf von Welczek byl upozorněn, že by špatné zacházení ze strany nacistů vyvolalo světový skandál. Zdá se, že také Mussolini, kterému Freud věnoval jednu ze svých prací, neboť je spojoval zájem o antické vykopávky, interve-

noval u Hitlera nebo u německého vyslance ve Vídni. Po dalších zásazích britského ministra vnitra Samuela Hoara a Royal Society vydali nacisté povolení k přestěhování pro Freuda, jeho rodinu, služebnictvo, osobního lékaře a určitý počet jeho žáků s rodinami. Do hry byl zapojen i prezident Roosevelt, když bylo 4. června 1938 vydáno konečné povolení. Sigmund Freud měl štěstí, že byl světově známou osobností, jinak by skončil jako ostatní vídeňští Židé, kteří jeden za druhým páchali sebevraždy³⁵.

O posledních dnech života podává věrohodné svědectví Freudův osobní lékař Max Schur ve vzpomínkové knize *Freud žijící a umírající* (*Freud: Living and Dying*)³⁶. Dne 23. září 1939 ve tři hodiny ráno Freud zemřel. Proti židovskému zvyku byl zpopelněn 26. září 1939. Při obřadu promluvili Ernest Jones³⁷ a Stegan Zweig.

³⁵ V té době mnoho lidí žádalo Freuda a jeho přátele, aby jim dopomohli k útěku z Rakouska. Avšak i emigrace Freuda narážela na průtahy. Podmínkou udělení takzvaného Unbedenklichkeitserklärung bylo uhrazení nacisty zavedené „daně za opuštění Říše“, po jejímž zaplacení mu povolili vzít s sebou knihovnu a sbírku starožitností. Tuto sumu (téměř 5 000 dolarů) zaplatila Marie Bonapartová, Freudova žákyně a zároveň řecká princezna Jiřina. Avšak Freudovi sestry musely zůstat ve Vídni. Všechny čtyři nakonec zahynuly v koncentračních táborech. Při tom všem Freudovy spisy, dokonce i ty, které byly vyvezeny do Švýcarska, byly shromažďovány ve Vídni a slavnostně páleny. Freudova dcera Anna byla zatčena gestapem a držena nějaký čas ve vyšetřování. Tyto chvíle považoval Freud za nejhorší ve svém životě. Jeho hlavním přáním v této době bylo „zemřít na svobodě“.

³⁶ Schur, Max, *Freud: Living and Dying*, International Universities Press, 1972

³⁷ Autor třídílné publikace o životě a díle S. Freuda.

Freudův přístup k náboženství

Freud pocházel z židovské rodiny, v dětství se seznámil se základy judaismu a dobře znal příběhy i spisy hebrejské Bible. Sám se považoval za ateistu³⁸. Samozřejmě coby obyvatel Vídně, která byla převážně katolická, si osvojil nemalé znalosti o křesťanství a částečně z vlastní četby o dějinách a literatuře západní civilizace. Mimo toho hrály náboženské obrazy, představy i analogie důležitou roli v neurózách některých jeho pacientů. Freud neviděl žádný důvod, proč by měl věřit v Boha, nenacházel žádnou hodnotu či smysl v rituálech náboženského života.

Oproti stoupcům náboženství, kteří většinou tvrdí, že věří v to, v co věří, protože k nim Bůh promluvil nebo že božstvo zasáhlo jejich srdce či protože to, co se učí v kostele či synagoze, je pravda, Freud si je vcelku jist, že náboženské představy nepocházejí od Boha či bohů, neboť bohové neexistují, že taková přesvědčení nepocházejí ani z žádného rozumného uvažování o světě, které běžně vede k pravdě. Pro Freuda jsou náboženská přesvědčení mylná a klamná, jsou to pověry. Na druhou stranu jsou pro něj tyto pověry zajímavé, protože přinášejí důležité otázky o lidské přirozenosti. Odpovědí na to, proč jsou pro některé lidi životně důležité, je pro něj psychoanalýza.

Freud vysvětluje tvorbu náboženských symbolů pomocí týchž mechanismů, které podle něho stojí za tvorbou snových obrazů. Můžeme tuto spojitost chápat jako snahu o nalezení smysluplné korelace mezi žitým světem sekulárního člověka a světy náboženskými, aniž bychom museli přistupovat na Freudovo přesvědčení o kauzální prioritě sekulárně-psychických faktorů. Freudovy hypotézy jistě nemusí ani na čistě psychologické rovině připadat každému věrohodné,

³⁸ Jones, Alfred Ernest, *The Life and Work of Sigmund Freud*, Basic Books (NY) 1957 – 3. část, s.351

v průběhu 20. století však měly mimořádně široký ohlas. Pro řadu západních intelektuálů fungovaly a dost možná jim opravdu umožnily brát vážně některé mytické obrazy, které jim připadaly bizarní a chaotické³⁹. Freudovy teorie našly ohlas i u některých hluboce náboženských osobností, např. Jiří Langer, který ve 20. letech 20. století propojoval tradiční studium Talmudu s jeho psychoanalytickými výklady.⁴⁰

Mezi jeho nejdůležitější díla, která se zabývají problematikou náboženství, patří díla „Nutkové náboženské iluze“ (1907), „Totem a tabu“ (1913), „Budoucnost jedné iluze“ (1927), „Muž Mojžíš a monoteistické náboženství“ (1938). V následujících řádcích se pokusím ve stručnosti popsat jednotlivá díla. Poslední publikaci o Mojžíšovi budu věnovat celou další kapitolu.

Nutkové náboženské iluze

V díle „Nutkové náboženské iluze“ Freud popisuje, že existuje značná podobnost mezi činnostmi náboženských lidí a chováním jeho neurotických pacientů. Obě skupiny kladou veliký důraz na to, aby věci byly vykonávány obřadným způsobem dle předepsaného vzoru. Obě skupiny se cítí provinile, pokud dokonale nedodrží pravidla svých rituálů. V obou případech jsou také obřady spojeny s vytěsněním základních pudů, psychické neurózy obvykle povstávají z vytěsnění pudu sexuálního, náboženství vyžaduje vytěsnění egocentrismu (ovládnutí pudu Já). Zdá se tedy, že stejně jako sexuální vytěsnění ústí v individuální nutkovou neurózu, je náboženství, které obecně lidstvo vyznává, univerzální nutkovou neurózou. Tato formulace se později ještě objevuje v jeho „Budoucnosti jedné iluze“. Toto srovnání napovídá, jaký motiv je zásadní téměř pro vše, co

³⁹ Pals, Daniel L., Osm teorií náboženství, ExOriente, Praha 2015, s. 455

⁴⁰ Langer, Jiří, Devět Bran: Chasidů tajemství, Praha Odeon 1990, s. 63-65

Freud

o náboženství napsal. V jeho pojetí se náboženské pojetí vždy podobá duševní chorobě.

Totem a tabu

V knize „Totem a tabu“ podává Freud psychologickou interpretaci života primitivních národů. Využívá psychoanalytické pojmy, ale podobně jako další knihy⁴¹ je i toto dílo ovlivněno evolučním myšlením darwinovské biologické

⁴¹ Přední britský antropolog pozdní viktoriánské éry Edward Tylor významně ovlivnil myšlení Charlese Darwina o kultuře a zároveň byl učitelem Jamese G. Frazera, prvního profesora sociální antropologie ve Velké Británii a autora stěžejních děl *Golden Bough* (1890) a *Totemism and Exogamy* (1910), která tvořila hlavní Freudův textový pramen. Oba patřili do směru, jenž se nazývá „evolucionismus“ a dominoval intelektuálnímu prostředí společenských věd v druhé polovině 19. století. Evolucionisté přejímali, jak název napovídá, myšlenku evoluce, a to z ducha 18. století, z klasické německé filozofie, od Augusta Comta (jeho třístupňové schéma – teologické, metafyzické a pozitivní) a Herberta Spencera a rovněž z myšlenkového klimatu své doby, v níž se rozvíjely vědy kladoucí důraz na historický a vývojový aspekt, načež se z této myšlenky vyvinul v antropologii koncept předpokládající stejná vývojová stádia všech společností. Už od antiky rostla suma vědomostí a informací o exotických kulturách, o „ušlechtilých“ a zároveň „nečistých“ „divoších“ z různých koutů světa, informací roztráštěných, neukotvených, chaotických

a neuspořádaných, s nimiž se dalo pracovat, ale vyžadovalo to jistý jednotící myšlenkový systém, takový, který by data zapojil do vzájemných vztahů a usnadnil tak porozumění. Primitivní společnosti tak představovaly život našich předků a v jejich kultuře byly k nalezení archaické přezítky a zvyky minulosti, které evoluce automaticky směřující k civilizaci v našem případě již eliminovala.

evoluce⁴² a obecnou představou evoluce intelektuální⁴³ a společenské⁴⁴. Freud uznává dobový názor, že výsledkem evoluce není jen naše fyzické já, ale že nás evoluce ovlivňuje také intelektuálně. Všimá si, že naše společenské instituce v průběhu času sledovali kupředu jdoucí linii pokroku. Stejně jako nacházíme klíč k osobnosti dospělých jedinců v jejich dřívějším dětském charakteru, nacházíme v charakteru starších kultur klíč k povaze současných civilizací. Tato minulost navíc zahrnuje nejen naše civilizované předky, ale i prehistorické kultury a národy, tedy lidská společenství, která jako první vzešla ze zvířecích předků.

Freud se obrací ke dvěma zvyklostem primitivních národů, které modernímu smýšlení připadají zvláště podivné - k zálibě ve zvířecích totemech⁴⁵ a ke zvyku tabu⁴⁶. V prvním z obou případů se určitý kmen nebo klan rozhodne ztotožnit sebe sama s konkrétním zvířetem nebo rostlinou, které slouží jako jeho posvátný předmět – totem. Ve druhém případě je určitá osoba či věc označována jako tabu, pokud ji chce kmen prohlásit za zakázanou. Na základě nejstarších tabu se zdá,

⁴² Freud společně s Darwinem předpokládá, že pračlověk, podobně jako vyšší opice, žil původně v malých tlupách ovládaných nejstarším a nejsilnějším samcem, který zabraňoval promiskuitě žen tím, že zapuzoval mužské potomky, jakmile dospěli.

⁴³ Eriksen, T. H., Sociální a kulturní antropologie, Portál, Praha 2008

⁴⁴ Frazer, J., Zlatá ratolest, Mladá fronta, Praha 1994

⁴⁵ V podstatě se jedná o jeden ze čtyř klíčových předpokladů Freudovy teorie náboženství. Společně s Darwinem – první předpoklad (zmínili jsme o něm výše pozn. č. 17 pod čarou), Jamesem Jasperem Atkinsonem – druhý předpoklad, s nímž Freud shodně předpokládá, že mladí mužští potomci, jimž se jejich vypouzení ze skupiny znemožňuje přístup k otcovým ženám, se jednou spojili, otce zabili a snědli, aby si tak přivlastnili jeho sílu. Třetím předpokladem se staly Freudovy klinická pozorování, z nichž usoudil, že chorobné bázně z určitých zvířat neboli takzvané zvířecí fobie, jež jsou časté u dětí, nejsou vlastně ničím jiným než přesunem strachu z otce na zvíře. Otec a zvíře jsou tedy v psychologii dítěte spojeni tak, že totemické zvíře lze považovat za náhradního otce.

⁴⁶ Taylor i Frazer byli těmito obyčejí nesmírně fascinováni.

že první společnosti přísně zakazovaly dvě věci – incest⁴⁷ a zabití nebo snědení totemového zvířete⁴⁸. Freud se zde ještě zmiňuje o tom, že by nemělo žádný smysl tyto věci tabuizovat, veřejně je odmítnout, pokud by je lidé opravdu někdy nějak dělat nechtěli. Zjevně se jednalo o zločiny, které se lidé pokoušeli páchat.

Podle Tylora a Frazera⁴⁹ je lidské náboženské chování vědomým usilováním o rozumové pochopení světa (i když mu nedokáží správně porozumět). Náboženští lidé se pokoušejí být racionální, ale nedaří se jim to. Jejich rituály týkající se tabu a totemismu nemohou dosáhnout toho, co se od nich očekává.

Pro Freuda se nachází odpověď v nevědomí. Zkušenost s neurotickými pacienty podle jeho tvrzení ukazuje, že osobnost normálních lidí je stejně jako osobnost lidí poznamenána ambivalencí, kdy dochází ke střetu mocných protichůdných tužeb. Lidé určité věci dělat zároveň chtějí i nechtějí. Neurotická osoba nevědomě chce, aby rodič zemřel, nicméně jakmile smrt nastane, spouští se pocit viny za to, že si něco takového přála. Aby se neurotik vyrovnal se stresem, může do mrtvé osoby promítat negativní rysy, takže se bude zdát, že přání, aby osoba zemřela, je pochopitelné. Z tohoto hlediska je pozoruhodné, že kmenové společnosti vykazují přesně tento rys, kdy své mrtvé předky pokládají za demony, kteří si nenávist zaslouží. A také když se zabývají magií, představují si, že svět je jen rozšířením jejich vlastního já. Když uvažují o zvuku hromu a když ho imitují, domnívají se, že mohou přivolat déšť.

Dvě základní tabu totemismu se tak shodují s jádrem Oidipovského komplexu. Proti touze vzít si matku bylo postaveno tabu exogamie, a proti pokušení odstranit otce tabu zabití totemového zvířete, jež je s otcem ztotožňováno. Příkaz exogamie je pokračováním otcovy vůle, což je zároveň důvod její posvátnosti,

⁴⁷ Manželství muselo být vždy exogamní – mimo nejbližší rodinu či klan. Podle Freuda existovala u primitivních společností všude jakási hrůza z incestu.

⁴⁸ Výjimku tvořily obřadní slavnosti, kdy bylo toto pravidlo slavnostně porušeno.

⁴⁹ Viz. Poznámka pod čarou č. 39

neboť se k ní nevztahuje racionální vysvětlení. Tuto vůli měl člověk v nejvyšší úctě, ale zároveň se před ní třásl, neboť vyžadovala zřeknutí se pudu. Freud shledává v tomto okamžiku počátek lidské kultury, morálky a práva. Člověk se zřekl pudu, uznal vzájemné závazky a zavedl některé instituce.

Počátek náboženství tedy nacházíme podle Freuda v totemismu. Ústřední roli v něm hrál pocit viny, jenž následoval po zavraždění otce a z něhož se vyvinula v psychoanalýze známá „dodatečná poslušnost“ v podobě úcty k totemickému zvířeti, které bylo s otcem ztotožněno⁵⁰.

Vztah k otci se však vyznačoval ambivalencí⁵¹ (otec byl milován i nenáviděn), a ta se projevovala i po jeho smrti. Jednou za čas byla dodatečná poslušnost přerušena a znovu se projevíly nenávislné pocity v podobě zabití a pozření uctívaného zvířete. Čin se tím zopakoval. Všichni ho museli být účastni, solidarita všech umožňovala vyrovnat se s vinou, ale zároveň byl oslavou triumfálního vítězství synů nad otcem. Společnost měla nyní podobu bratrského klanu, nemohl přetrvat stav vzájemného nepřátelství, protože by se společnost rozvrátila, takže byl k zákazu zabít totem přidán zákaz bratrovraždy.

Vznik totemismu a exogamie se tímto spojuje. Freud upozorňuje na to, že o vzniku ideje boha nemáme bližší informace, víme však, z čeho vzniká, totiž z pocitu bezmoci. Člověk potřebuje bohy, jichž se bojí, proti nimž se cítí bezbranný a jimž poté svěří svou ochranu. Tak se smíruje s tím, že zůstává ve vztahu ke světu dítětem a bůh se stává jeho otcem - bůh je v podstatě jen povýšený otec. Stejně jako je zvíře náhradou za něj, je bůh jeho náhradou pozdější, ve které se vrací jeho lidská podoba, ačkoli se často ke zvířeti nějakým způsobem

⁵⁰ Freuda kritizoval W. Schmidt (významný představitel etnologického přístupu k náboženství). Existence pratlupy není etnologicky doložitelná, naopak je prokázána častá existence monogamických vztahů. Výskyt kanibalismu je spíše výjimečný. Totemická hostina není vždy součástí totemického systému. Totemismus také není prvotní fází náboženství. In Skalický, s. 64

⁵¹ Ambivalentní byl i vztah vůči vlastnímu židovství. Yerushalmi s. 34

vztahuje: bohu je zpravidla některé zvíře zasvěceno, při veřejných obětech je toto zvíře obětováno, ke zvířatům byla pociťována úcta ještě po totemismu, mytologie představuje bohy schopné se ve zvířata proměnit. Bohové a totemická zvířata za svou existenci vděčí touze po otci. Po tom, kterého se společenství samo násilně zbavilo, ale po jehož ideálu nikdy nepřestalo toužit.

Ačkoli získalo společenství za určitou dobu po činu podobu bratrského klanu, ten byl vlivem kulturních změn a vývoje nadále neudržitelný, silní jedinci začali nad ostatní vynikat a ve spojení s onou touhou se projevila tendence projektovat do nich otcovský ideál. K této projekci docházelo prakticky jejich zbožštěním, vytvořením nového boha. V této fázi již ztrácí zvířata svůj posvátný charakter a během obětní hostiny již nejde o jejich ztotožňování s otcem, ale o dar oběti bohu, který člověka přesahuje.

Robertson Smith⁵² podotýká, že to souvisí se vznikem soukromého vlastnictví. Tento stav má mimochodem jistý terapeutický účinek, neboť je využitelný

⁵² W. Robertson Smith, který v knize *Náboženství Semitů* z roku 1889 popsal každoročně se opakující obřad totemové hostiny. Obřadní hostina byla podle něj u starých náboženství od počátků spojena s obětováním zvířete, jehož některé části náležely bohu a jiné vyznavačům. Oběť byla veřejným obřadem, svátkem celého společenství, přičemž důležité bylo, aby se každý účastník na hostině podílel. Ve všech společnostech byla slavnost s obětí spojena. Obětní zvíře se zabíjelo pouze v této sváteční události, jindy to bylo zakázáno, a tento čin byl ospravedlněn, pouze pokud za něj přejal odpovědnost celý kmen. Každý musí pojíst masa obětního zvířete a cítit spoluvinu. Tento společný akt demonstroval pospolitost a sounáležitost kmene a vytvářel zároveň posvátné pouto mezi kmenem a bohem; tím byl právě život obětního zvířete. Smith toto zvíře ztotožňuje s prastarým zvířetem totemickým. Popisuje dva druhy obětí v pozdějším starověku, oběti domácích zvířat, která se normálně jedla, a oběti výjimečné, tj. zvířata posvátná, obětována bohům, se kterými byla původně ztotožňována. V ještě starší době tento rozdíl neexistoval, všechna zvířata byla považována za posvátná a patrně teprve jejich domestikace tento striktní totemismus ukončila. Podle Smithe tak muselo být pravidelné zabíjení a konzumace totemického zvířete jakožto zosobněného primitivního boha předstupněm uctívání antropomorfních náboženství.

k umenšení pocitu viny. Člověk za boha neodpovídá, ten má vlastní vůli, tudíž když vyžaduje oběť, jde to mimo lidskou zodpovědnost, což je zřetelné i v mýtech, ve kterých bůh sám často zvíře zabíjí. Freud zde shledává popření onoho velkého zločinu.

Náboženství, mravnost a společnost vycházejí tedy z Oidipovského komplexu. V psychoanalýze je toto období klíčové, neboť špatně vyřešený komplex se může v pozdějších letech projevit jako neuróza (a transformováním neuróz a obav dětství vznikají náboženské systémy). Freud tedy považuje primitiva vzhledem

k jeho infantilním rysům jako je úzkostné chování a iracionální strach, přeceňování duševní reality a ambivalence, za jakéhosi neurotika lidstva. Totemické náboženství vzniklo ze synovského pocitu viny jako pokus ukonejšit tento pocit a usmířit uraženého otce dodatečnou poslušností. Všechna pozdější náboženství jsou pokusy o vyřešení stejného problému a liší se pouze podle kulturní úrovně, v níž probíhaly, a podle cest, které zvolily. Všechny jsou však stejně zaměřenými reakcemi na tutéž velkou událost, kterou vznikla kultura a která od té doby lidstvo znepokojuje.

Knihu „Totem a tabu“ přijali s uznáním Freudovi kolegové psychoanalytici, v ostatních kruzích vyvolalo pobouření. Zvláště silná byla křesťanská kritika. Freud si této polemiky nějak zvláště nevšiml a obrátil se k jiným zájmům.

Budoucnost jedné iluze

V roce 1927 vydává další knihu „Budoucnost jedné iluze“, kterou považoval za pokračování publikace „Totem a tabu“. Základní myšlenkou zde není událost, která je skryta v prehistorické době (tak jak je to popisováno v „Totemu a tabu“), ale motivy, které stojí v pozadí náboženství všech míst a dob. Spíše než na rituál se soustřeďuje na představy a přesvědčení, zejména pak na přesvědčení o Boží

existenci. Vyjadřuje pochopení pro to, když lidé projevují náboženské potřeby, protože je pro ně těžké přiznat si vlastní bezmocnost a nepatrnost ve velkém provozu světa. Jde však pouze o únik ze světa, o infantilní představu, která musí být překonána.

Lidský život povstal ze světa přírody, z místa, které nemusí být k našim počinům nutně přátelské. Ačkoliv tento svět vytvořil náš rod, neustále hrozí, že nás zničí. V zájmu ochrany jsme se proto od počátku sdružovali do společenství, čímž jsme vytvářeli civilizaci. Díky ní jsme sice získali pocit bezpečí, ale za určitou cenu. Společnost může přežít jenom tehdy, když své tužby podřídíme jejím pravidlům a omezením. Musíme potlačovat své pudy a nahrazovat si tato potlačení jinými potěšeními (umění, rodina, národ). Ale navzdory těmto obětem a výtoky nás civilizace nemůže úplně ochránit. Tváří v tvář nemoci či smrti jsme nakonec všichni bezmocní. V souboji mezi přírodou a kulturou nakonec pokaždé vítězí přírodní zákony rozkladu a smrti.

Freud si rovněž všímá, že není vůbec jednoduché tuto smutnou zprávu přijmout, protože je v protikladu se vším, čeho si nejvíc vážíme. Spíše bychom si přáli vidět věci tak jako v lepších dnech našeho dětství, kdy jsme kolem sebe mohli vnímat otce, který nás chránil před strachem z bouřky nebo tmy a nakonec řekl, že vše bude dobré. V dospělosti všichni dále toužíme po dětském pocitu bezpečí, přestože ve skutečnosti ho již získat nemůžeme (Freud zde ovšem klade otázku opačnou, jestli můžeme?). A právě díky náboženství, podle Freuda, můžeme. Náboženské přesvědčení navazuje na dětské schéma a promítá do vnějšího světa Boha, který skrze svou moc rozptyluje hrůzu z přírody, tváří v tvář smrti nám poskytuje útěchu a odměňuje nás, když přijímáme morální omezení, která nám ukládá civilizace. Náboženské přesvědčení představuje názor, že nad každým bdí dobrotivá prozřetelnost, která nedopouští, abychom se stali hříčkou mocných a bezohledných přírodních sil. V očích takové víry ztrácí svou sílu dokonce i smrt, protože si můžeme být jisti, že náš nesmrtelný duh bude jednoho

dne vyvázán z našeho těla a bude žít dál spolu s Bohem. Když se zříkáme svých tužeb, můžeme se spolehnout, že nepomáháme pouze společnosti, řídíme se věčnými zákony dobrého a spravedlivého Boha.

Freud toto pokládá za iluzi, tedy přesvědčení, které se vyznačuje tím, že velmi chceme, aby bylo pravdivé. Zde je třeba zmínit, že Freud odlišuje iluzi od bludu⁵³. Víru v Boha Otce za blud nepokládá. Trvá na tom, že smyslem není hodnocení pravdivosti náboženského učení, ale odhalení iluzorní psychologické povahy. Proto náboženské učení nepředstavují pravdu zjevenou Bohem ani logické závěry založené na vědecky ověřených dokladech. Jsou to představy, které se vyznačují tím, že nesmírně chceme, aby byly pravdivé. Jedná se o nejstarší a nejsilnější přání lidstva. V tom je jejich síla. Věřící jsou zvyklí vycházet pouze z osobních pocitů a intuice, o kterých je známo, že se často mýlí. Proto bychom nikdy neměli vkládat naši důvěru v náboženství, i kdyby bylo možno nalézt, že v minulosti lidstvu prokázalo určité služby. Freud připouští, že náboženské přesvědčení skutečně mohlo být vývoji lidstva lehce nápomocno. Prvotní totem přispěl prostřednictvím své funkce k veřejnému odsouzení vraždy a incestu a pozdější náboženství splnilo svou povinnost, když od těchto a podobných zločinů odrazovalo. Avšak nyní je současnost zralá a pevně ukotvená. Na takových pověrách bychom dnešní společnost asi stavět nechtěli, stejně jako bychom nechtěli nutit dospělé lidi, aby se řídili pravidly chování, které předepisujeme dětem⁵⁴.

⁵³ U bludu člověk také chce, aby byl pravdivý, ale všichni ostatní vědí, že není, a zřejmě ani nikdy být nemohl. Pro Freuda samotného rozlišení mezi iluzí a bludem znamená velice málo. V posledku jsou všechny náboženské představy bludné. Jsou to nauky, kterým nemáme právo věřit, protože nemohou být podrobeny testování vědou, což je dle Freuda, jediná spolehlivá metoda k jistění toho, co je a co není pravda.

⁵⁴ Na náboženská učení bychom měli nahlížet podobně – jako na přesvědčení a pravidla přiměřená dětskému věku lidstva. V dřívějších dějinách lidstva bylo náboženství nevyhnutelné, stejně

Když lidstvo dorůstá do dospělého věku, musí odložit náboženství a nahradit je způsoby myšlení, které odpovídají dospělosti. To znamená vést se rozumem a vědou, nikoli pověrou a vírou. Jaký je tedy podle Freuda Bůh? Není bytostí, jíž lidé vzývají v modlitbě, patřící do reálného světa. Je to pouze obraz, iluze, kterou si Já promítá ze sebe sama do vnějšího světa z hluboké potřeby přemoci naši vinu nebo zmírnit naše obavy.

V následující samostatné části se pokusím kriticky věnovat knize „Muž Mojžíš a monoteistické náboženství“. Na několika předchozích stránkách jsem se snažil vstoupit do myšlenkového a hermeneutického rámce uvažování Sigmunda Freuda, jelikož se domnívám, že jen takto lze k tomuto dílu přistupovat.

Exkurz I.: Myšlenkové paradigma evropského osvícenství

Na následujících řádcích se pokusím stručně popsat dobu osvícenství, která dle Assmanna⁵⁵ sehrála nemalou úlohu při následném mojžíšovském bádání, které se projevilo i v díle Sigmunda Freuda.

Významnou historickou roli zde hraje pojem „Duplex religion“⁵⁶, který je výpůjčkou od německého filosofa a Spinozova přívržence Theodora Ludwiga

jako neuróza, kterou jednotlivci zakoušejí v dětství. Jestliže se duševní otřesy a vytěsnění dřívějšího života nepodaří překonat a neuróza přetrvává do dospělosti, psychoanalýza ví, že jde o narušenou osobnost. Stejně je to s vývojem civilizace. Podle Freuda platí, že náboženství by tedy bylo obecně lidskou nutkavou neurózou, podobně jako dětská neuróza by vznikalo z oidipovského komplexu, ze vztahu k otci. Odvrat od náboženství musí proběhnout s osudovou neúprosností.

⁵⁵ Assmann, Jan, Panství a spása, Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě, Oikoymenth 2012, 289-335

⁵⁶ Assmann, Jan, Religio Duplex: How the Enlightenment Reinvented Egyptian Religion, Polity, 1st edition 2014

Laua a má označovat náboženskou diferenci, spadající do jednoty rozlišení esoterního a exoterního náboženství. Assmann neusiluje o vnějškově distancovanou klasifikaci, nýbrž o zachycení podvojnosti, jež se v dějinách náboženství, počínaje starověkým Egyptem s jeho obecným polytheismem a s uctíváním všejediného božstva zasvěcenými, znovu a znovu navrácí.

Není tedy řeč o dvojím náboženství ani o dvou tvářích jednoho náboženství, nýbrž o jednom náboženství ve dvojí formě, a to právě s odvoláním na Laua, který sám číslovku duplex kladl do predikátového postavení. Zvláštním Assmannovým zájmem při explikaci této dichotomie je pak diference náboženské universality a partikularity. Lau své pochopení diference nastínil na pozadí rozlišování přirozeného a zjeveného náboženství, jež vycházelo z dichotomie „Knihy přírody“ a „Knihy Písma“. Tato dichotomie, kterou zavedl ve 13. století Bonaventura v návaznosti na Augustina, vyjadřuje teologické pojetí boží universální manifestace ve stvoření a partikulární manifestace v různých formách zjevení. Podle Assmanna jí odpovídá také podvojnost lidské příslušnosti k monoteistickému pranáboženství a k určitému, například státnímu náboženství.

Již ve zprávách antických autorů, z nichž některé by si ještě zasloužily zhodnocení a ocenění, se rýsuje obsah koncepce religio duplex. Speciálně ji bylo možné rozvíjet na základě egyptského písma, které bylo buď symbolické, nebo alfabetské, na základě dvojího („mystického“ a „literárního“) smyslu znaků. Řecké pochopení hieroglyfů jako tajného písma bylo sice mylné, mělo však svou oporu v zájmu o tajemství, který vzrostl v závěru dějin starého Egypta. V iniciacích rituálů docházelo ke konjunkci písma, tajemství a moci, a zasvěcenci byli uváděni do společnosti založené na tajemství. Platonismus pak dvojnost interpretoval rozlišením zdání a bytí. Rozhodně úctyhodné však je, že obraz egyptského religio duplex, založený na gramatologické teorii (podle Assmanna je gramatologie pozdně staroegyptského původu), vytrval nakonec až do 18. století.

Období 17. - 18. století je dobou, kdy se rozvinulo jeho teoretické zpracování Předpoklady novověké teorie „dvojitého náboženství“ připravil ovšem již ve 12. století jeden z největších židovských učenců vůbec Moše Maimonides⁵⁷. Ve svém díle Průvodce zmatených (kol. 1190) prohlásil o biblickém náboženství, že jako „historická nádoba nečasové pravdy“ mělo svou vnitřní a vnější dimenzi (vzhledem k odlišení rozumově zdůvodnitelných mravních a právních předpisů od rituálních příkazů, jejichž historické zkoumání vede k odhalení nečasové pravdy v historicky podmíněné „nádobě“). Po zprostředkování renesančním platonismem pak tuto teorii v 17. století rozvíjel anglický teolog a hebraista John Spencer⁵⁸. Ten vyvolal duchovní revoluci s myšlenkou, že z temného pohanství se stalo náboženství rozumu a ze lsti Boha⁵⁹ (Maimonides) lež, i když dobře míněná, nebo ještě lépe řečeno Mojžíšův kompromis. Jeho politická teologie není v Schillerových očích sakrální inscenací panství, ale politickou realizací pravdy Boží, která se však jako taková vzpírá každé politické realizaci a lze ji uskutečnit jen v podmínkách lidské omezenosti, formou víry a poslušnosti.

⁵⁷ Maimonida lze považovat nejen za zakladatele paganologie (nauky o pohanech), ale také za raného představitele teorie duplex religio. Jeho teorii o dvojitým náboženství se svým rozlišováním exoterické politické teologie a esoterické filosofické teologie lze pochopit na jeho rozlišení dvojího cíle zákona: prvním cílem je odstranění idolatrie, druhým cílem je ustanovení spravedlivého společenského řádu. Tento druhý, politický cíl je považován za cíl blízký, zatímco první, teologický cíl, je považován za vzdálený.

⁵⁸ Spencer žil ve zlatém věku archeologického bádání a měl k dispozici celou egyptologickou knihovnu. Tyto nálezy mohl dále obohatit o své jedinečné znalosti patristických a rabínských pramenů.

⁵⁹ Pro Spencera spočívala lest Boha především v tom, že dal Židům náboženství, které je navenek tělesné, ale uvnitř božské a podivuhodné, aby tak své instituce přizpůsobil vkusu a zvyklostem doby a aby to nevypadalo tak, že by snad jeho zákonu a kultu mohlo chybět něco, co bylo tradováno ve jménu moudrosti.

Další z cambridgeských platoniků, filosof a teolog Ralph Cudworth, zasadil teorii do platonismu, a tak hájil víru před ateisty a deisty, přitom si však vysloužil kritiku ze strany ortodoxie.

Irský deista John Toland ji aplikoval v kritice politické teologie, která podle jeho názoru devótně a instrumentálně slouží mocenským zájmům. Pro Tolanda, stejně tak pro Freuda o více než 200 let později, byl Mojžíš egyptský kněz a kníže. Jeho nejdůležitějšími prameny byly Strabo a Diodoros.⁶⁰

Velmi vlivné pak bylo další rozpracování, s nímž v 18. století přišel William Warburton. Tento teolog a duchovní odvozoval lidové pohanské náboženství z politické teologie jako údajného nástroje pořádku ve státě a ve společnosti. Nespatřuje v Mojžíšovi revolucionáře, ale zasvěcence. Warburton našel značný ohlas mezi německými svobodnými zednáři.

Ve Warburtonově obrazu Mojžíše dochází k úplnému převrácení Maimonidovy teorie. Ten rekonstruoval pohanství jako religio simplex, biblické náboženství jako religio duplex. Pohané znali jenom rituály, které neměly žádné hlubší smysl, protože jejich předmětem byly modly. U Hebrejců naproti tomu invertované obřady dostaly hlubší, mystický smysl, který se prosadil během času jako rozhodující poznání. Warburton vykládá strukturu religion duplex nebo mysterijní náboženství jako charakteristický rys pohanského náboženství, zatímco Mojžíš se mohl zřici tajnosti a esoteričnosti a založit jednoduché náboženství, protože měl na své straně zjevení a prozřetelnost. Důležitá je jeho paganologie⁶¹.

⁶⁰ U Tolanda se Mojžíš nejeví jako zasvěcený moudrý muž, ale jako revolucionář, jenž neodvozuje svůj monoteismus z tajné tradice Egyptů, ale spíše z nespokojenosti s egyptskou tradicí.

⁶¹ Warburton vykládal polyteismus jako politickou teologii pohanství. Jeho teze zněla, že se pohanská náboženství nemohou odvolávat na bezprostřední božské řízení, a tak potřebují nějakou politickou teologii, která podepírá stát a zároveň zakládá občanskou morálku a poslušnost ve vztahu k zákonům. Dále musí na božské úrovni obrážet odlišnosti a identity, které zakládají svět,

Carl Leonhard Reinhold⁶², teolog a filosof, velmi důležitá osobnost své doby, patří mezi další význačné autory. Ve svém díle „Die Hebräischen Mysterien oder die älteste religiöse Freimaurerei“ (Hebrejská mystéria neboli nejstarší náboženské svobodné zednářství) z roku 1787 se snaží řešit otázku, kterou se anglikánský biskup Warburton nezaobíral, a to, zda je pravda egyptských mystérií stejná jako pravda biblického zjevení⁶³.

V kontextu novověkého zájmu o mystéria religio duplex přichází na scénu Friedrich Schiller ve své přednášce „Die Sendung Moses“ (Mojžíšovo poslání) z roku 1790, Egyptská idea božství je v jeho anonymitě, jednotě a všeobsáhlosti pravzorem vznešeného. Schiller však poukazuje i na její politickou dysfunkčnost. Na této ideji nelze založit žádný stát, a kdyby byla obecně vyvázána, vedla by ke zhroutilí politického řádu. Proto musí zůstat skryta pod závojem hieroglyfů a mystérií.

rozdíly mezi kastami, třídami i hranicemi mezi národy. Vedle této politické teologie existuje ještě teologie tajná, ve které se skrývají vyšší, mnohým nepřístupné pravdy, na nichž nelze založit žádný stát, a proto jsou k životu zbytečné. Tato forma dvojího náboženství tvoří základní strukturu pohanského náboženství, které se musí obejít bez zjevení.

⁶² Reinhold zosobňoval koherenci mezi mystérii a racionalismem ve znamení „vědeckého svobodného zednářství“, které se příznačně uplatňovalo ve vídeňské lóži „U pravé svornosti“ (Zur Wahren Eintracht). Její členové se věnovali rozsáhlému zkoumání egyptských mystérií a zejména s přičiněním filosofa Antona Kreila hledali v egyptském tajném náboženství původní formu svobodného zednářství. Hoblík, Jiří, Religio duplex, Ägyptische Mysterien und europäische Aufklärung, Filozofická reflexe 43/2012, 165

⁶³ Reinhold upozornil na dvě věci. Egyptští mudrci uctívali ve svých mystériích úplně stejné božstvo, jaké hlásal Mojžíš, a Mojžíš používal stejné politické teologie jako pohané, aby zorganizoval své Hebrejce v národ. Mojžíšův Bůh je podle něj toutéž ideou božství, kterou Mojžíš v rámci své egyptské výchovy poznal v mystériích jako jedno neviditelné bezejmenné božstvo. Text v Ex 3,14 nemluví o jménu, ale o nepřítomnosti jména.

Mojžíš však musel vznešenou ideu anonymního božstva egyptských mystérií přetvořit a zredukovat, aby ji tak udělal hybnou silou izraelské etnogeneze, základem politického zřízení a předmětem veřejného náboženství. Schillera nezajímá problém rituálního zákona a jeho nesrovnalostí. To, čím se zabývá, jsou nesrovnalosti v tom, jak Mojžíš chápe a hlásá Boha. Vysvětluje tuto ideu Boha jako výsledek kompromisu. Jeho (i Reinholdův) Mojžíš klade na místo nejvyšší, bezejmenné bytosti národního Boha Jahveho, mystické nazírání přírody nahrazuje slepou, zázraky vynucenou vírou a rozumové nahlédnutí právě tak slepou, násilím vynucenou poslušností, aby mohl zachránit alespoň jednotu Boha. Obvinění ze lži a podvodu však Schiller Mojžíše zprošťuje. Mojžíš musel sáhnout k prostředkům poetické teologie (na rozdíl od epistemologického elitářství politické teologie, je určena širokým masám, neschopným abstraktního myšlení a duchovního poznání, odkázaným na báje a pověsti).

Muž Mojžíš a monoteistické náboženství

Kniha „Muž Mojžíš a monoteistické náboženství“ přísně vzato vědeckou studií není (původně ji nazval "historickým románem"⁶⁴) a sám Freud v dopise Arnoldu Zweigovi napsal: "studie se mi nezdá dostatečně podložená, a ani se mi tak docela nelíbí... neobstála by v mé vlastní kritice"⁶⁵. Vyšla v posledním roce Freudova života. Jeho cílem bylo takříkajíc položit na psychoanalytikovu pohovku celý židovský národ, a s ním všechny ty, kteří monoteismus od Židů převzali. Sám vyznává své přítelkyni Lou Andreas Salomé⁶⁶, že se na sklonku svého

⁶⁴ Fingerland, Jan, Muž Freud a transmutace judaismu, Teologie & Společnost 3/2006, Brno 2006

⁶⁵ Dopis Arnoldu Zweigovi z 30. 9. 1934.

⁶⁶ Dopis Lou Andreas-Salomé z 6. 1. 1935.

života musí vyrovnat s náboženstvím svých předků. Metoda, kterou k tomu zvolil, byla analýza Mojžíšova příběhu, tak, jak je obsažen v Bibli. Freudova genialita nespočívá v samotných prvcích zápletky, ale právě v tom, jak je využil, a v závěrech, které z nich vyvodil.⁶⁷

Začněme tím, z jakých historických premis Freud vychází. Hlavní hrdina není jen jeden Mojžíš, ale dva. U prvního je jméno známo – Mojžíš, kdežto druhý, jehož jméno známo není, je zetěm midjánského velekněze Jitra. Podle knihy Exodus je biblický Mojžíš zároveň synem faraonovy dcery, která ho adoptovala, tak i zetěm velekněze Jitra, jehož dceru si vzal za ženu v době svého midjánského exilu. Právě Freud tuto osobu Mojžíše rozděluje na dvě. Ten první se jmenuje Mojžíš (Mose)⁶⁸ a má nejen egyptské jméno (jako např. Ah-mose, Ra-mose, Tut-mose⁶⁹), ale je Egyptan svým původem⁷⁰. Příběh o Mojžíšově hebrejském původu nemá podle Freuda historický základ a je čirý výmysl⁷¹. Freud sám si je vědom, že jméno není tím, od čeho by se dal s jistotou původ odvozovat, proto nezůstává pouze u toho. Zmiňuje spis „Mýtus o zrození hrdiny“ Otto Ranka z roku 1909. Rank zde vychází z pověstí významných kulturních národů o legendárních hrdinech, kráľích, zakladatelích říší (Sargon Akkadský, Perseus, Gilgameš). Především potom příběhy o jejich narození a mládí se v mnohém velmi podobají, ať je jejich původ jakýkoliv. Rank zde vyjmenovává typické prvky a

⁶⁷ Yerushalmi, s. 33

⁶⁸ Freud zde vychází z díla J. H. Breasteda „History of Egypt“ z roku 1906.

⁶⁹ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 90

⁷⁰ Toto je pro Freuda natolik podstatné, že se o tomto faktu zmiňuje ve svém díle několikrát.

⁷¹ První část, která postuluje egyptský původ Mojžíše na základě egyptské etymologie jeho jména a nabízí reinterpetaci biblického příběhu o jeho narození a záchraně, a druhá část, pokus o historickou rekonstrukci události v Egyptě a na poušti, vyšly v roce 1937 ve Vídni ve dvou samostatných číslech psychoanalytického časopisu Imago. Třetí část Freud odmítal vydat, dokud nebyla o dva roky později publikována celá práce, a to až poté, co odjel do Londýna a krátce před jeho smrtí. Yerushalmi s. 34

sestavuje jakousi „průměrnou pověst“. Cílem mýtu je naplnění obrazu hrdinského života. Hrdinou je ten, kdo se s odvahou postavil svému otci a na konci ho vítězně přemohl. Podstatou oné fikce je tzv. „rodinný román“⁷² dítěte, které v něm pociťuje změny ve vztahu ke svým rodičům, zejména otci. Po svém psychoanalytickém rozboru mýtu Freud dochází k závěru, že jím má být pravděpodobně řečeno, že Mojžíš byl zřejmě vznešený Egyptan a pověst z něho má učinit Žida. Zatímco obvykle se hrdina během svého života povznese nad své skromné počátky, hrdinský život muže Mojžíše začal tím, že sestoupil ze své výše a sklonil se k dětem Izraele⁷³.

Historikovu pozornost si však zaslouží biblická zpráva, podle níž je Mojžíš synem faraonovy dcery⁷⁴. Z toho plyne, že se jedná o vysoce postavenou osobnost vznešeného šlechtického původu. Avšak kolem roku 1375 před n. l. došlo k tomu, že faraon Amenhotep IV.⁷⁵, který se později prohlásil za Achnatona⁷⁶,

⁷² Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 93

⁷³ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 95

⁷⁴ Ex 2. kapitola

⁷⁵ Za vlády 18. dynastie se v Egyptě projevují tendence k víře v univerzálního slunečního boha Atona, kterou rozvíjí Amenhotep III., ale teprve jeho syn, Amenhotep IV., který nastoupil r. 1375 př. Kr. na trůn, soustředí veškerý svůj zájem na tuto představu a posléze se pokouší nové monoteistické náboženství Egyptanům vnutit jako náboženství státní. Tento pokus se setkává se všeobecným odporem, neboť se nové náboženství přičí obyvatelstvu žijícímu pod vlivem tisíciletých tradic a osvědčených zvyklostí, navíc se právě ve jménu monoteismu rozmáhá náboženská nesnášenlivost, která tu za polyteistického náboženství a s ním spjaté tolerance nebyla.

⁷⁶ Tj. ctitele boha Atona.

začal uskutečňovat monoteistickou revoluci⁷⁷ ve jménu boha Atona⁷⁸ - první pokus tohoto druhu ve světových dějinách.⁷⁹ Pravděpodobně zde sehrála roli politika, protože monoteistická ideologie byla schopna lépe zajišťovat jednotu říše.

Mojžíš se pro novou ideologii nadchnul, ale faraon Amenhotep IV. umírá a monoteistická revoluce ztroskotala⁸⁰. Egyptský lid, který nemiloval novoty, se vrátil k tradičnímu polyteismu. Avšak Mojžíš se nevzdal a připravil smělý plán, který koresponduje s jeho energickou povahou⁸¹, sledující založení nového království, nalezení nového národa, jehož náboženské úctě by mohl nabídnout náboženství, které Egypt odmítl. Další rys, kterým lze dle Freuda Mojžíše charakterizovat je, že byl pomalý v řeči⁸². Tedy že trpěl jakousi řečovou zábranou nebo poruchou výslovnosti, takže při údajných jednáních s faraónem potřeboval pomoc Árona, který je uváděn jako jeho bratr. To může opět odpovídat historické pravdě a ukázat na Mojžíše jako Egyptána⁸³ (Mojžíš coby člověk mluvící cizím jazykem). Freud podotýká, že tyto vlastnosti, které Mojžíšovi příliš nelichotí, by

⁷⁷ Achnatonovo náboženství nelze považovat za skutečný monoteismus, viz Yerushalmi s. 173, kde uvádí egyptologa Wilsona.

⁷⁸ Tj. slunečního kotouče.

⁷⁹ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 104

⁸⁰ O tomto zániku však nejsou k dispozici žádné bližší informace. Achnatonovo sídlo bylo vypleněno a jeho prohlásili za bezbožného zločince. Kolem r. 1350 př. Kr. 18. dynastie zanikla.

⁸¹ Biblické líčení samo přisuzuje Mojžíšovi některé rysy, jež bychom mohli pokládat za hodnověrné. Popisuje ho jako hněvivého, lehce vznětlivého muže, jak v rozhorlení zabije brutálního dozorce, který špatně nakládá se židovským dělníkem, či jak rozhořčen nad odpadnutím lidu rozbije desky zákona, které nesl z Boží hory (Ex 2,11n.; Ex 32,19n.-pozn autora). in Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 109

⁸² Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 109

⁸³ Egyptský původ Mojžíše není sám o sobě žádnou novinkou. Tuto hypotézu mimo jiné podpořovali sociolog Max Weber, spisovatel Josef Popper-Lynkeus nebo Houston Stewart Chamberlain.

mohly být založeny na skutečnosti, a jde ještě dál, když zdůrazňuje obdobné rané židovské představy o Bohu, které by tak byly odvozeny právě z Mojžíšova charakteru. To by znamenalo povýšení symbolického otce (otce národa) na boha.

Je možné, že byl v té době správcem pohraniční provincie Gošen, v níž se usadily některé semitské kmeny. Ty si tedy vyvolil, aby se staly jeho lidem. Postaví se do čela jejich exodu, který se podle Freudových výpočtů udál mezi roky 1358 a 1350, a zasvětil je jedinému Bohu tak, že zavádí egyptský zvyk obřizky. Již Hérodotos⁸⁴ píše o obřizce jako zdomácněném egyptském obyčeji, přičemž mu dávají za pravdu nálezy na mumiiích či obrazy na stěnách hrobek. U žádného jiného národa východního Středomoří se prý s obřizkou nesetkáváme. Mojžíš dal Židům nejen nové náboženství, ale také příkaz obřizky⁸⁵, nebyl pak tedy Žid, nýbrž Egyptan, a mosaické náboženství⁸⁶ bylo v tom případě pravděpodobně náboženstvím egyptským, a vzhledem k své protikladnosti vůči náboženství lidovému náboženstvím Atonovým, s nímž se pozdější židovské náboženství v některých pozoruhodných bodech také shoduje⁸⁷.

Semitské kmeny, které pocházely z Egypta vedené Egyptanem Mojžíšem, táhly směrem k hoře Sinaj a tam, na území mezi Palestinou, Sinajským poloostrovem a Arábií, se připojily k dalším příbuzným kmenům v místě zavlažovaném hojnými prameny zvané Kádeš. Než tam však dorazily, vzbouřily se ve své svéhlavosti a tvrdošijnosti (doložené biblickým svědectvím⁸⁸) proti Mojžíšovi a

⁸⁴ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 105

⁸⁵ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 110

⁸⁶ Mojžíš nebyl jen politickým vůdcem Židů usazených v Egyptě, byl také jejich zákonodárcem, vychovatelem, a donutil je sloužit novému náboženství, které se po něm nazývá mosaické.

⁸⁷ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 98

⁸⁸ Skalický Karel, Po stopách neznámého Boha, Trinitas 2011, s. 71

zabily ho⁸⁹. Opustili tak mojžíšovský monoteismus a přilnuli pod vlivem mid-jánských Arabů a jejich vůdce, jenž byl zetěm velekněze Jitra, k novému náboženství, které přijaly semitské kmeny, s nimiž se setkaly v Kádeši. Bylo to náboženství agresivního vulkanického boha, kterého nazývaly Jahve a Freud jej popisuje jako hrůzostrašného, krvelačného démona potulujícího se nocí a vyhýbajícího se dennímu světlu⁹⁰.

Když později židovští písaři sepisovali své posvátné knihy, přiřadili jméno Mojžíš zakladateli této druhé víry. Avšak tyto manipulace nemohly zakrýt rozdíly mezi novým náboženstvím a dřívějším monoteismem pravého Mojžíše, jejich prvního a skutečného duchovního vůdce. Nová víra nahradila čistou spiritualitu a mravní zvyklosti rituály, pověrami a krvavými zvířecími oběťmi, které nacházíme v Izraeli v období velkých židovských králů. Toto nové náboženství

⁸⁹ Roku 1922 napsal Ernst Sellin (člověk, který neměl nic do činění s psychoanalýzou) v knize „Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte“, že u proroka Ozeáše učinil objev, že byl Mojžíš Židy zavražděn a jeho náboženství zavrženo. Stejně údaje se nachází

i u některých pozdějších proroků. Ač nebyl tento spekulativní Sellinův objev všeobecně akceptován, Freud jej převzal a tuto hypotézu nezavrhnul. Důvod byl jednoznačný – podporoval Freudovy teze a závěry v knize „Totem a tabu“.

⁹⁰ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 110. Pro Freuda je zde pramenem Ed. Meyer „Die Israeliten und ihre Nachbarstämme“ (1906)

dokázalo, podle Freuda⁹¹, téměř úplně ... vyloučit původního Mojžíše a jeho víru, přičemž na něj ponechalo jen matnou vzpomínku⁹².

Tak došlo k nahrazení Atonova monoteistického náboženství náboženstvím Jahveho a egyptský Mojžíš, autoritativní a cholerický typ, byl ztotožněn s bezejmenným zetěm Jitra, který byl dle Nu 12,3⁹³ nejpokornějším a nejtrpělivějším z lidí, jenž dostává také jméno Mojžíš. Zde však příběh nekončí. Po staletích života tohoto společenství a proti vši pravděpodobnosti se izraelský národ ocitl tváří v tvář velkým monoteistickým prorokům, kteří se snažili najít a oživit starou víru kmene. Tak např. Ozeáš⁹⁴, Amos⁹⁵ nebo Izajáš⁹⁶ odsuzovali

⁹¹ Podle Freuda sehráli důležitou roli levité (Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 114-115), Mojžíšovi vysoce kulturní stoupenci, kteří zastávali nejvyšší kněžské funkce, byli těmi, kteří ho doprovázeli od počátků z Egypta a po jeho násilné smrti zůstali věrni jeho památce i stále silně působící tradici, kterou nadále rozvíjeli jako vlivná menšina. V Kádeši pak po několika generacích muselo dojít k jakémusi kompromisu mezi oběma skupinami. Freud se odvolává na egyptský příkaz obřízky, který se stává příkazem v kultu Jahveho, tudíž musel znamenat ústupek levitům, kteří nechtěli dát zapomenout na Mojžíšovu velkolepost, a ti zase přijali nového boha. Protože Mojžíšovi lidé přikládali tak velkou váhu svému zážitku spojenému s odchodem z Egypta, bylo za tento osvobozující čin třeba vzdát dík Jahvem; a tato událost byla vyzdobena prvky, které stavěly na odiv děsivou velkolepost sopečného boha, například sloupem dýmu, který se v noci změnil ve sloup ohnivý, nebo vichrem, který na chvíli proměnil moře v souš, takže pronásledovatelé pak utonuli v navracejících se vodách. Exodus a založení náboženství tak byly posunuty blízko k sobě, dlouhý časový úsek mezi obojím byl popřen; ani k vydání zákona nedošlo v Kádeši, nýbrž na úpatí Boží hory, za známek sopečného výbuchu. Toto líčení však křivdilo osvoboditeli Mojžíšovi, proto byl spojen s Mojžíšem midjánským a Jahve z midjánské hory nyní přesahoval až do Egypta, došlo ke sloučení a nové náboženství se probudilo k životu.

⁹² Pals, Daniel L., Osm teorií náboženství, ExOriente, Praha 2015, s. 104

⁹³ „Mojžíš však byl nejpokornější ze všech lidí, kteří byli na zemi“

⁹⁴ „Chci milosrdenství, ne obět, poznání Boha je nad zápal.“ Oz 6,6

⁹⁵ Např. Am 5. kapitola

⁹⁶ „K čemu je mi množství vašich obětních hodů, praví Hospodin. Přesytil jsem se zápalných obětí beranů i tuku vykrmených dobytčat, nemám zájem o krev býčků, beráneků a kozlů. Že se

náboženství obětí a žádali uctívání jednoho univerzálního Boha, o kterém mluvil první Mojžíš. Rovněž volali po poslušnosti vůči mravnímu zákonu.

Freud v celém příběhu židovského národa odkryl radikální dualismus⁹⁷:

- a) Dvě skupiny lidu spojující se a tvořící jeden národ,
- b) Dvě říše – Judsko a Izrael, na který se tento národ rozděluje po Šalamounově smrti,
- c) Dvě boží jména (Elohim a JHVH), vyskytující se v písemných biblických pramenech,
- d) Dva náboženské zakladatele – Mojžíše, syna faraonovy dcery, a bezjmenného zetě Jitrova,
- e) Dvojí náboženské založení, první vytěsněné druhým.

Pro Freuda jsou všechny tyto podvojnosti nutnými důsledky skutečnosti, že jedna část národa měla zážitek, jež dlužno hodnotit jako traumatický a jehož druhá část byla ušetřena.⁹⁸ Egyptský Mojžíš byl bezpochyby mocný prototyp otce, jenž se v Mojžíšově osobě sklonil k ubohým židovským otrokům.⁹⁹ Jeho zabití tak opakuje ono prvopočáteční zabití vlastní totemickému komplexu, a i to bylo vytěsněno a zapomenuto spolu se vším tím, co by ho mohlo připomínat. Jedna část židovského národa tedy byla podle Freuda postižena dvojitým komplexem¹⁰⁰ - prvním, který byl způsobem prvopočáteční vraždou, inspirovanou

mi vůbec chodíte ukazovat! Kdo po vás chce, abyste šlapali má nádvoří? Nepřinášejte už šalebné obětní dary, kouř kadidla je mi ohavností, i novoluní, sabatní dny odpočinku a svolaná shromáždění; ničemnost a slavnostní shromáždění nemohu vystát. Z duše nenávidím vaše novoluní a slavnosti, jsou mi jen na obtíž. Jsem vyčerpán, když je musím snášet! Když roprostíráte své dlaně, zakrývám si před vámi oči. Ať se modlíte sebevíc, neslyším. Vaše ruce jsou celé od krve.“

Iz 1,11-15

⁹⁷ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 124-125

⁹⁸ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 125

⁹⁹ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 192

¹⁰⁰ Skalický Karel, Po stopách neznámého Boha, Trinitas 2011, s. 72

bezuzdným libidem vůči otcovým ženám, druhým, způsobeným historickou vraždou. Neví se dobře, čím inspirovanou, ovšem mající stejný důsledek – komplex otce.

Freud se opírá o množství odvážných souvislostí a překvapivých historických dohadů. Není snadné nalézt v Bibli jakýkoli jasný důkaz, že Mojžíš byl Egypťan, že byl zavražděn, že toto jméno dostaly dvě osoby nebo že nejstarší Židé vůbec kdy měli dvě rozdílná náboženství.¹⁰¹ Freuda však všechny tyto problémy příliš neznepokojují. Více ho zajímá tajemství toho, jak se v průběhu staletí zrodil pravý monoteismus, pak zjevně zanikl, a poté se opět vrátil k životu. Ptá se, jak je možné, že víra původního Mojžíše v podstatě zmizela ze života jeho národa jen proto, aby později dramatickým způsobem znovu ožila a získala srdce a mysl celého židovského společenství.

Odpovědí je psychoanalýza, resp. psychopatologie u geneze lidských neuróz, což je oblast psychologie individuální. Jak je lze zužitkovat u psychologie masové? Aplikace přináší potíže, jichž si byl Freud dobře vědom. Působení tradice by v převedení na psychologii jedince spočívalo v existenci částí raných vzpomínek v nevědomí. Je to druhá oblast, ze které Freud vychází.

Tvrdí, že náboženství je možno porozumět jedině podle modelu individuálních neurotických symptomů, s nimiž se bylo možno blíže seznámit, coby návratu dávno zapomenutých významuplných událostí prvopočátečních dějin lidské rodiny¹⁰². To znamená, že v lidském jedinci se uchovává ve formě paměťových stop, ač třeba vytěsněných a zapomenutých, ale nezahlazených. Nejenom to, co jedinec prožil, ale i to, co prožili jeho předkové – elementy fylogenetického původu – archaické dědictví.¹⁰³ Vše se pak ukládá v nevědomí, odkud se

¹⁰¹ Pals, Daniel L., *Osm teorií náboženství*, ExOriente, Praha 2015, s. 105

¹⁰² Freud, S., *Muž Mojžíš a monoteistické náboženství*, s. 158

¹⁰³ Freud, S., *Muž Mojžíš a monoteistické náboženství*, s. 190-191

posléze může zase vše v určitém okamžiku vyvolat. Budeme-li předpokládat existenci těchto paměťových stop, jsme potom schopni přemostit propast, která odděluje individuální psychologii od psychologie kolektivní. Potom celé národy a jejich dějiny můžeme chápat jako jednotlivé neurotiky¹⁰⁴.

Psychoanalýza, která se zabývá individuálními pacienty, nás pak učí, že nejranější zážitky, které tito pacienti prodělali v době, kdy ještě nedovedli mluvit, se dříve či později projeví ve formě nutkavého chování, aniž by si přitom postižený subjekt uvědomoval příčinu této nutkavosti, která tak zůstává neuvědomělá. Jako v případě traumatických neuróz, které se projevují po určité době inkubace¹⁰⁵ nebo latence¹⁰⁶, tak i určité otřesné zážitky z dětství, jež byly vytěsněny a zapomenuty, se po určité latentní době se začnou nekontrolovatelně vynořovat na hladinu vědomí, aniž by subjekt chápal proč.

Na poli dětských traumat došla psychoanalýza k těmto závěrům: odehrají se do pěti let, zpravidla jsou úplně zapomenuty a mají sexuální a agresivní povahu, přičemž dítě mezi sexuálním a agresivním jednáním nerozlišuje. Podle psychoanalytické teorie se pohlavní život u člověka přibližně do pěti let rozvíjí, načež nastává období latence a dochází dokonce k regresi. Konflikt, který dítě prožívá, je tvořen ze slasti z dotyku nějaké části vlastního těla a zároveň z toho, že je mu tento dotyk rodičem zakázán (ale může jít o různý druh konfliktů, dítě musí ve svém růstu zákonitě projít fází neurózy). Takovéto trauma pak může být zdrojem neurotických fenoménů a může mít buď účinek pozitivní, tzn., že trauma chce být znovu prožito – fixace na trauma a jeho nutkavé opakování; nebo negativní, kdy vznikají obranné reakce proti tomu, aby se trauma připomnělo, z kterých se mohou vyvinout zábrany či fobie. Vzniklé fenomény (symptomy neurózy) mají

¹⁰⁴ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 188-189

¹⁰⁵ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 137

¹⁰⁶ Podle Freuda se prvky pomosaického učení, které idea monoteismu obsahovala, neprojevíly ihned, ale až po uplynutí dlouhého přechodného období, jež nazývá obdobím latence.

nutkavý charakter, tzn., ignorují požadavky reálného světa i jeho psychické reprezentace, a odvozují se jen z vlastní psychické reality. Dětská neuróza nepřechází většinou v neurózu dospělého, často ho vystřídá období zdánlivě nerušeného vývoje, který se odvíjí od zmíněného období fyziologické latence.

Teprve po této fázi se vytěsněné vrací a neuróza se začíná vyvíjet. Rané trauma – obrana – latence – propuknutí neurotického onemocnění – částečný návrat vytěsněného: tak zněla formule, kterou jsme stanovili pro vývoj neurózy¹⁰⁷. Dochází tedy k návratu vytěsněného a neuróza, která je tímto návratem způsobená, není v základu nic jiného než jakýsi druh obrany nebo pokus o uzdravení, který nechápe sám sebe, protože reaguje na příčiny, které zůstávají nevědomé.

Tyto závěry psychoanalýzy aplikuje Freud na náboženství Izraele¹⁰⁸, protože je přesvědčen, že možné vysvětlit mechanismy návratu vytěsněného. Neboť zločin Mojžíšova zabití spolu se vším, co by ho mohlo připomínat, byl známými mechanismy návratu vytěsněného potlačen do nevědomí. Ale působením mechanismů návratu vytěsněného onen vytěsněný a zapomenutý obsah Atonova mojžíšského náboženství začal po určité době latence a inkubace nezadržitelně prodělávat návrat vytěsněného. Tak se stalo, že náboženství Jahveho, krutého

¹⁰⁷ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 148

¹⁰⁸ Freud se také zmiňuje, že dokonce postavení křesťanství jakožto pokračovatele judaismu se ukazuje zřetelněji, jakmile na jeho dějiny nahlédneme očima psychoanalýzy. Z výkladu v Totemu a tabu vyplývá, že vzpoura v prvotní tlupě měla protichůdný emoční účinek – lásku a strach. Judaismus ožívuje naléhavou potřebu idealizovat Otce, přetvořit ho v milujícího Boha a vytěsnit vinu, kterou zůstala vražda. Křesťanství pociťuje tutéž směs náklonosti a viny, ale reaguje na ni tím, že vyhlašuje potřebu pokání. Křesťanská teologie se nesoustřeďuje na Boha Otce, ale na Krista Syna a na jeho smrt (jinými slovy na smrt, aby odčinil prvotní hřích spáchaný prvotními syny v prehistorické tlupě).

vulkanického démona, jež izraelské kmeny převzaly jako dobytelskou ideologii pro svůj vpád do Kanaánu, bylo postupně přetvářeno zevnitř trvalým tlakem proroků, kteří se nám tak v tomto světle jeví jako průkopníci návratu vytěsněného. Tak se nakonec monoteismus prosadil a touha po návratu zabitého Mojžíše na sebe vzala podobu víry v příchod Mesiáše¹⁰⁹.

Nejvýznačnějším objevem psychoanalýzy je jistě obrovská role nevědomé části lidské psyché, proto se zde nelze spoléhat na lidský intelekt v otázce jakési pravdy, ale naopak na její působení na nevědomé úrovni, kde podle Freuda opravdu jistá pravda působí, a to jakožto pravda historická, oproti tzv. pravdě materiální, která je momentální deformací pravdy historické, tzn., obsahuje ono pravdivé jádro, se kterým však mytologie naložila zcela po svém.

Neexistuje tedy všemocný bůh, ale kdysi v dějinách existoval mocný člověk, jehož idea (vytěsněná) putovala napříč dějinami, aby se do vědomí dalších generací lidstva navracela a v podobě boha sloužila jeho potřebám. „Přesvědčení o jeho nepřemožitelnosti, podrobení se jeho vůli nemohlo být u bezmocného, zstrašeného syna otce hordy bezvýhradnější; tyto city se vskutku stávají plně pochopitelnými teprve tehdy, když jsou přesazeny do primitivního a infantilního prostředí. Dětská citová hnutí jsou intenzivní a nevyčerpatelně hluboká ve zcela jiném stupni než hnutí dospělých, a obnovit to může jen náboženská extáze. Opojení pramenící z oddanosti Bohu je tak nejbližší reakcí na návrat velkého otce.“¹¹⁰

¹⁰⁹ V určitém historickém okamžiku byl částí Izraele identifikován s osobou Ježíše z Nazareta.

¹¹⁰ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 192

Kritické hlasy Freudova díla

Svámi názory na náboženství pobouřil početné obce věřících, a když konstatoval, že i lidská civilizace vznikla za cenu neurotických symptomů, vytvořil si řadu kritiků a nepřátel. Vystupovali proti němu rovněž v duchu antisemitismu, coby „té správné, pravdivé morálky“. Freud odolal a jeho názory, ve své době objevy, nakonec vydržely v různé podobě test historického času a dodnes ovlivňují myšlení civilizovaného světa. Rozporuplným způsobem, na jedné straně lidé, kteří rozpoznali sílu psychoanalytické metody, na straně druhé lidé, kteří ji odmítají. Rozhodně zde Freudovo dílo stojí buď jako otazník nebo jako hozená rukavice. Dokonce i současní teologičtí myslitelé (nikoliv dogmatici, ale vskutku kriticky se zamýšlející) neberou psychoanalytické názory na náboženství zcela na lehkou váhu. Konstatují jejich částečné opodstatnění i jejich vliv na současný mravní étos. Za nimi se houfují umělci, spisovatelé, básníci, malíři, esejisté i filozofové.

Stefan Zweig ve své poslední knize Svět včerejška (1942) vzpomíná na Freuda přiléhavými slovy: "Nikdo jiný v naší době neprohloubil poznání o lidské duši jako on.... Byl to fanatik pravdy.... Optimisticky liberální svět podvědomě cítil, že tento nekompromisní duch svou hlubinnou psychologií neúprosně podemílá jeho teze o pozvolném potlačování pudů "rozumem" a "pokrokem", že je svou nelítostnou technikou odhalování nebezpečný jeho metodě, která ignorovala, co bylo nepohodlné... Byl to celý starý svět, staré myšlení, "morální konvence", byla to celá epocha, jež se ho bála jako odhalovače závoje... Rozhovor s Freudem patřil vždy k mým nejvyšším duchovním požitekům... V každém slovu jsem se cítil pochopen tímto nepředsudečným člověkem, jenž se nelekal žádného doznání, žádné tvrzení ho nerozčililo, neboť vést druhé k jasnému vidění, jasnému cítění bylo už dávno jeho instinktivním přáním... Poprvé jsem zažil mudrce..."

Kdykoliv se Freud vyslovil o náboženství, vystupoval jako systematický ateista. Nikoliv však jako primitivní materialista, naopak, jako bystře a kriticky myslící pozorovatel chování druhu homo sapiens v kolektivním jednání homo religiosus. Freud sám o sobě prohlásil, že byl od mládí ateistou¹¹¹, i když samotnou ideu Boha nijak vehementně nepopíral. Ve své kritice se spíše zaměřil na vnější projevy náboženského chování: obřady, rituály, liturgii nejrůznějších církví chápal jako čistou pověru. Pokládal je za neurotické ornamenty.

V lásce neměl ovšem žádné náboženství - s tradicí své rasy se rychle rozešel, i když se k židovství jako ke kulturní tradici hlásil. A tak se zdá na první pohled, že Freud patřil k moderním ikonoklastům, bořitelům náboženských hodnot. Tradiční stud nahradil průzkumem sexuality. Ovšem existují i některá životopisná fakta, nasvědčující tomu, že kdysi byl malý Freud křesťanskou tradicí přitahován¹¹².

Freud své čtenáře šokoval, když podrobně dokazoval, že Mojžíš byl vlastně egyptský šlechtic, který byl vyznavačem potíraného Achnatonova kultu Slunce. Egyptan Mojžíš se nakonec rozhodl ze země uprchnout v čele skupiny otroků, kterým předal své monoteistické poselství. Při tom jim také vtisknul mentalitu vyvoleného národa. Otroci, budoucí Židé, ale v poušti Mojžíše zabili, a od té doby trpí potlačenými pocity viny. Judaismus tedy není nic jiného než jakési vytříbené špatné svědomí kombinované s pocity výlučnosti. V pasážích věnova-

¹¹¹ Yerushalmi uvádí, že sám prudký odpor, který měl Freud vůči židovské náboženské víře a rituálům, bychom mohli považovat spíše za projev agresivní síly, která běžně provází vzpouru proti stejně intenzivní dřívější náklonosti, typické spíše pro studenta ješivy, jenž se vzbouřil proti judaismu, než pro někoho komu se dostalo minimální židovské výchovy a jehož otec se stal volnomyšlenkářem. In Yerushalmi s. 115.

¹¹² Halík, Tomáš, Touha být jako Bůh

ných "židovské mentalitě" a víře ve vlastní výjimečnost Freud svůj lid nijak nešetřil a v jistém smyslu zopakoval některé výtky, které v té době bylo možné číst i v dílech mnohem méně vědeckých.

Sám Freud nemohl zabránit tomu, aby se on sám a jeho díla nestali předmětem psychoanalytického zkoumání. Mnozí autoři - včetně například Ericha Fromma¹¹³ - dospěli k závěru, že Freud sám sebe považoval za jakousi mojžíšovskou postavu, moderního zákonodárce, který lidstvu odhalí zákonitosti psychiky a tím je osvobodí. Podle Davida Bakana¹¹⁴ naopak Freud Mojžíše vnímal jako symbol jha zákona, a proto ho symbolicky "zabil", aby lidstvo osvobodil od frustrujících sexuálních omezení¹¹⁵. Pravdou ovšem je, že tak jako nelze rozumně prokázat spojitost freudismu s židovskou mystikou¹¹⁶, tak je ve stejné míře mylné považovat Freuda za cílevědomého bořítele tradiční morálky.

Freudův spis, který se dotýká základů židovské identity, pro své teorie použil i vlivný palestinsko-americký autor Edward Said¹¹⁷, známý jako velký kritik všeho západního obecně a všeho židovského zvláště. V přednášce o vztahu Freuda a mimoevropských národů, která pak vyšla knižně (*Freud and the Non-european*), Said tvrdí, že Freud ve své teorii prokázal, že Židé nejsou autory

¹¹³ Fingerland, Jan, Muž Freud a transmutace judaismu, *Teologie & Společnost* 3/2006, Brno 2006

¹¹⁴ Fingerland, Jan, Muž Freud a transmutace judaismu, *Teologie & Společnost* 3/2006, Brno 2006

¹¹⁵ David Bakan se pokouší obhájit velmi smělé tvrzení, podle něhož psychoanalýza vychází Freudovy obeznamenosti s židovskou mystikou. To je sice krajní postoj, svědčí však o tom, že Freud je židovské tradici zavázán více, než někteří předpokládali. Bakan, David, *Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition*, Princeton, Van Nostrand, 1958

¹¹⁶ Podle Henriho Cazallose sepsal Freud midraš o Mojžíšovi a to i za cenu, že z něho udělal Egyptana in Skalický 75

¹¹⁷ Fingerland, Jan, Muž Freud a transmutace judaismu, *Teologie & Společnost* 3/2006, Brno 2006

myšlenky monoteismu, protože s tímto „nápadem“ přišli jako první Egypťané, nežidovští Neevropané. Freudův Mojžíš je podle něj úspěšným zrušením židovské identity jako takové, a Freudova vědecká poctivost se proto prý projevila především v tom, do jaké míry se dokázal odpojit od vlastního národa - neboli dostatečně se „odžidovštět“.

Sám Freud se ale nepochybně viděl jinak, než jak ho zpodobňovali četní pokračovatelé, epigoni a zneuživatelé. Zdá se tedy, že se nepodobal ani tak biblickému Josefovi, jako spíše jeho otci Jákobovi¹¹⁸, o kterém se v knize Genesis praví, že "jako kníže zápasil s Bohem i lidmi a obstál"¹¹⁹.

V roce 1926 u příležitosti svých sedmdesátých narozenin přednesl pro zmíněnou vídeňskou lóži Bnej Brit přednášku, v níž se pokusil nastínit svůj vztah k židovství. „Musím se přiznat, že to, co mě váže k židovství, není víra ani národní hrdost. Byly to jiné věci, které mě na židovství a Židech přitahovaly. To, že jsem Žid, mě osvobodilo od mnoha předsudků, které ostatní omezovaly v používání jejich intelektu. Mé židovství mě připravilo na to, že budu muset čelit opozici a že se budu muset obejít bez harmonického souladu s kompaktní většinou.“¹²⁰

Freud se sám přiznává, tváří v tvář své konstrukci o Mojžíšovi, že se jedná o hypotézu a má určité pochybnosti o spolehlivosti předložených vysvětlení. „Tato práce se mému kritickému duchu zdá jako tanečnice udržující se v rovnováze na špičce jedné nohy... Nicméně kostky jsou vrženy“.¹²¹

¹¹⁸ Pro Jana Fingerlanda je právě oním Josefem, se kterým, cítil spíše spřízněnost, coby starozákonním vykladačem snů. (Tedy poněkud ironicky tím Josefem, který přivedl Židy do Egypta, kde upadli do otroctví, než je „Egypťan“ Mojžíš opět vysvobodil.)

¹¹⁹ Oz 12,4-5

¹²⁰ Fingerland, Jan, Muž Freud a transmutace judaismu, Teologie & Společnost 3/2006, Brno 2006

¹²¹ Skalický Karel, Po stopách neznámého Boha, Trinitas 2011, s. 74

Jaké jsou tedy jeho argumenty? Podle Skalického¹²² krajně vratké:

1. Mojžíšův egyptský původ je naprosto nepodložený. Jeho zabití, které předpokládá Erns Sellin¹²³ ve své knize z roku 1922 „Mojžíš a jeho význam pro izraelsko-židovské náboženské dějiny“, bylo znalci odmítnuto jako nepodložené.

2. Odlišnost Jitrova zetě od Mojžíše se zakládá výlučně na rozdílu mezi mírností a vznětlivostí Mojžíšova charakteru tak, jak jsou uvedeny v Nu 12,3 a Ex 32,19.

3. Předpokládaný Atonův monoteismus, jež Amenhotep IV. prosazoval, není opravdový monoteismus. Výrok „jediný bůh, mimo nějž není žádný jiný“¹²⁴, který Amenhotep IV. používá k oslavení boha Atona, se nemůže vykládat tak, jak to činí Freud, jako přísný monoteismus, první pokus tohoto druhu ve světových dějinách¹²⁵. A to:

a) protože formule „jediný bůh, mimo nějž není žádný jiný“ byla použita tisíc let před monoteistickou revolucí Achanatonovou na bohy Amona, Rea a Atuma.

b) protože údajný Achnatonův monoteismus je monoteismus velmi zvláštní, neboť tento jediný bůh je osobním bohem faraona, který je rovněž bohem, takže existovali vlastně dva bohové – Aton a Achnaton¹²⁶.

To, co víme o historii el-amarnské reformy¹²⁷ (egyptology je tak nazývána „monoteistická revoluce“), vede k závěru, že opravdu nešlo o nic jiného než

¹²² Skalický Karel, Po stopách neznámého Boha, Trinitas 2011, s. 74

¹²³ Výklad zcela závisí na Sellinově exegetické metodě, která spojuje kritiku formy s jeho vlastní, často násilnou a svévolnou úpravou slov a vět. In Yerushalmi s. 59-60

¹²⁴ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 101

¹²⁵ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 101

¹²⁶ Wilson, J. A. The culture of Ancient Egypt, Chicago 1958

¹²⁷ Amarnské období je moderní označení užívané v egyptologii pro období vlády staroegyptského panovníka 18. dynastie Achnatona (známého také jako Amenhotep IV. - asi 1359–1342 př. n. l. nebo 1351–1334 př. n. l.) a několika bezprostředně následujících let. Označení je odvozeno od současného názvu archeologické lokality el-Amarna, na níž stávalo Achnatovo nově

o politicko-ideologickou machinaci, které chyběly hluboké emotivní kořeny, aby se mohla stát opravdu náboženskou reformou. Proto hned jak Amenhotep IV. zemřel, se onen Atonův monoteismus vytratil. Proto lze říci, že Freudovy historické předpoklady jsou dosti vratké.

Kritika Hanse Künga

Hans Küng teorii o „vytěsnění“ bere vážně a to především v oblasti religiozity¹²⁸. Zdůrazňuje, že kritická teologie bere námitky, jež vnesla freudovská kritika náboženství, sebekriticky vážně. V šedesátých a sedmdesátých letech začala brát psychoanalýzu vážně a nejméně ve třech oblastech ji dala za pravdu:

1. Oprávněná Freudova kritika

- a. zneužívání moci církve a působení jejího moralismu a dogmatismu ve funkci Superega (Nadjá), což mělo za následek četné ekleziogenní neurózy. Udržování věřících lidí v bezvýhradné poslušnosti, závislosti, potlačování sexuality, pohrdání ženami, nepřátelském postoji vůči vědě.
- b. tradičního autoritářského obrazu Boha, kde lze nalézt ambivalentní vztah v obrazu otce nebo matky z dětství, který byl projektován „na onen svět“ nebo do budoucna. Rodiče často vědomě zneužívali obrazu trestajícího otcovského Boha jako výchovného nástroje, což může mít dlouhodobé negativní důsledky pro religiozitu dospívajících.

vybudované hlavní město Achetaton, které bylo záhy po panovníkově smrti opět opuštěno. In Verner, Miroslav; Bareš, Ladislav; Vachala, Břetislav. Encyklopedie starověkého Egypta. Praha, Libri, 2007

¹²⁸ Küng, H., Freud a budoucnost náboženství, Vyšehrad, Praha 2010

- c. náboženství obecně, z kterého vzešla vazba na tyranské Superego, slepá vůči skutečnosti¹²⁹.
2. Freud jménem kritického racionalismu protestuje proti nepřátelskému postoji náboženství vůči rozumu i proti jakémukoli „Credo quia absurdum“¹³⁰ a žádá poctivost v zacházení s náboženstvím, např. při používání slova Bůh.

Náboženství se musí čestně vypořádat s tím, co všechno je „z Boha“, je vlastně výsledkem vlastního nevědomí. Rovněž je třeba brát zcela vážně, jaký vliv mají na náboženství, boha či rozlišování dobra a zla, hlubinně-psychologické faktory a zvláště první vztahy mezi rodiči a dětmi.

Küngova kritika Freuda je oprávněná, a to především v tom, že lidské náboženství vyrůstá z oidipovského komplexu a že v pravěku byl totemový bůh zabíjen a pojídán. Toto bylo jednoznačně vyvráceno etnology a historiky náboženství¹³¹. Dále se jedná o vliv hlubinně-psychologických, nevědomých faktorů a vztahu mezi rodičem a dítětem na náboženství a obraz Boha. Toto vše lze analyzovat, ale nelze z toho ještě vyvozovat, jestli Bůh existuje nebo neexistuje. Ačkoliv Freud říká, že psychoanalýza je nestranným pracovním nástrojem, z něhož nelze přiblížit ateistický světový názor, nakonec ji používá jako univerzální nástroj zkoumání (např. dějiny náboženství, Mojžíš a monoteismus). Freudova ateistická víra ve vědu nedokázala ovšem nahradit víru v Boha.

V podstatě jeho ateismus není původní, ale převzatý. Freud nevyrostal bez náboženství. Iritoval ho katolický ritualismus i antisemitismus, a pokud k tomu

¹²⁹ Návrat k infantilní struktuře chování, k náhradnímu uspokojování prostřednictvím nutkavého opakování kultovních obřadů, skutečně srovnatelného s nutkavým mytím obsedantního neurotika.

¹³⁰ Freud, S., Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, s. 179. Tento citát je připisován Tertulianovi.

¹³¹ Např. Mircea Eliade in Küng 148

přidáme jeho oidipovský komplex, pak zjistíme, že snahy o pochopení světa byly naplňovány díky ateisticko-mechanickým přírodním vědám 19. století.

A nakonec jeho odlišný postoj k sexualitě a náboženství zpochybnili jeho nejbližší spolupracovníci, C. G. Jung nebo Alfred Adler.

Kritika Eugena Drewermanna

Rovněž německý teolog a psychoanalytik Eugen Drewermann (nar. 1940) se ve svém spise „Tragické a křesťanské“¹³² zabývá hledáním společných bodů mezi náboženstvím a hlubinnou psychologií. Vyjadřuje názor, že současná morální teologie by měla akceptovat poznatky psychoanalýzy týkající se pudové podstaty člověka. Právě konflikt mezi pudy a svědomím je podle něj podstatou tragického údělu lidské existence. Současné křesťanství vyzývá k tomu, aby se neomezovalo na morální výzvy a apely, ale aby se dalo cestou porozumění a soucitu. V souvislosti s reflexí Augustinova učení o dědičném hříchu vyzývá, aby křesťanské náboženství plně přiznalo existenci nevědomého aspektu lidského bytí a z něj vyplývající přítomnost viny, která je údělem člověka v tomto světě. Vedle konfliktů mezi pudy a etikou se též zabývá nevyhnutelnými rozpory mezi různými formami zodpovědnosti. Tyto rozpory se podle něj snaží současná teologie bagatelizovat, což ukazuje na příkladu postojů k vojenské službě a ke koncepci takzvané spravedlivé války, kterou považuje za projev pokrytectví a poplatnosti náboženství světské moci. Tento obrat k nevyhnutelné tragice lidského selhávání by podle něj mohl dát křesťanství nový impulz a učinit ho tak opravdovým náboženstvím lásky, které zprostředkovává zkušenost Boží milosti¹³³.

¹³² Drewermann, Eugen, *Tragické a křesťanské*, CDK, Brno 1997

¹³³ Pechová, Olga, *Psychologie náboženství*, Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 39

Kritika Yosefa Hayima Yerushalmiho

Podle Yerushalmiho¹³⁴ patří mezi největší Freudovy omyly: dát na roveň Atona s Adonajem a jeho teorie totemu, kterou vyvrátila antropologická kritika¹³⁵. Zásadní otázka nezní, zda se věci staly, ale kdyby se skutečně staly, jestli by byly potlačeny a zapomenuty. Bibličtí učenci¹³⁶ téměř jednomyslně odmítli Freudovu práci coby svévolnou manipulaci s pochybnými historickými údaji a ze strany antropologů¹³⁷ a historiků náboženství jako text vycházející z dlouho zastaralých etnologických domněnek.¹³⁸

Středobodem celé Freudovy konstrukce je potlačení Mojžíšovy vraždy, neboť bez toho by zřejmě nemohlo být žádného návratu vytěsněného – tedy toho, co dalo judaismu neurotickou moc nad jejími stoupenci. Egyptský původ Mojžíše a pozdější traumatický zážitek z jeho vraždy byly potlačeny a zapomenuty, mimo latentních vzpomínek, které zůstaly v nevědomí této skupiny. To byla chyba, protože právě jedinečný rys židovské tradice od dob Písma po současnou dobu, je charakterizován velkým odporem ke skrývání špatných skutků. Starověcí Izraelité toho pravděpodobně skutečně mnoho zapomněli a pravděpodobně editoři

a pisatelé Bible toho rovněž mnoho nevedli, ale otázka zní, jestli by bylo možné, aby takový skutek jakým byla Mojžíšova vražda, byl skutečně skryt. Na-

¹³⁴ Yerushalmi s. 133-135

¹³⁵ Ačkoliv si byl Freud vědom toho, že totemická teorie Robertsona Smithe byla odmítnuta, používá ji jako podporu své psychoanalytické vědě. Podobně se vyjadřuje O Sellinově teorii o Mojžíši zavražděném Hebrejci, když ji opustil. Yerushalmi 133.

¹³⁶ Např. W. F. Albright v roce 1940.

¹³⁷ Např. Clade Levi-Strauss v roce 2001 v knize „Totemismus dnes“.

¹³⁸ Yerushalmi s. 172

opak biblické příběhy bez rozpaků a přibarvování popisují o těch nejhorších věcech, jako byla vzpoura, lynčování apod.¹³⁹ Kdyby byl býval Mojžíš Hebrejci zabit, tato vražda by nebyla potlačena, ale velice podrobně popsána a vykreslena. Rovněž egyptský původ Mojžíše, podle Yerushalmi¹⁴⁰, nic neznamená. Izraelci se v Egyptě kulturně asimilovali, což bylo přirozenou a běžnou věcí.

Kritika D. L. Palse

Palsova¹⁴¹ kritika Freudova díla je rozdělena do dvou oblastí, zaprvé k teorii náboženství a za druhé k psychoanalýze coby vědní disciplíně. Pokud se podíváme na Freudovu teorii náboženství obecně, ale především teorii židovsko-křesťanského, přinejmenším monoteistického náboženství. Oidipovský komplex a potřeba zpodobnění otce, které se staly pro výklad náboženství zásadní, je prý obtížné pochopit, jak by tato argumentace mohla být použita na jakékoliv náboženství. I když Freud na několika místech zmiňuje i náboženství, která uznávají mnoho bohů, spadají téměř zcela mimo záběr jeho myšlení.

Dalším problémem je Freudova argumentace závislá na rozsáhlém srovnání psychického vývoje jednotlivce a historického vývoje velké společenské skupiny. První probíhá v období několika let (snad i desetiletí), tak dlouho, co trvá život člověka, druhý se odehrává v průběhu staletí v historii celého společenství, nebo dokonce civilizace. Pals se správně ptá, na jakém logickém základě v takovém případě předpokládáme, že existuje nějaká skutečná podobnost nebo čirá spojitost mezi těmito dvěma zcela odlišnými procesy? Podle čeho lze takto chá-

¹³⁹ Yerushalmi s. 136

¹⁴⁰ Yerushalmi s. 136

¹⁴¹ Pals, Daniel L., Osm teorií náboženství, ExOriente, Praha 2015, s. 110

pat, že cosi jako židovské dějiny odpovídají schématu vývoje, které bylo odhaleno v jediné narušené osobnosti?¹⁴² Je zvláštní, že Freud, který tolikrát zdůrazňoval svou oddanost vědě, založil své výklady náboženství do značné míry na variantě evolucionismu. Badatelé prakticky od svého prvního setkání s knihou „Muž Mojžíš a ...“ nenacházeli v biblickém ani archeologickém materiálu téměř žádnou oporu pro jeho imaginativní rekonstrukci raných židovských dějin. Antropologové byli dokonce k jeho domněnkám ještě skeptičtější.¹⁴³

Freudova teorie říká, že náboženství je velmi podobné neuróze, když jsou neurotici přesvědčeni o iracionálních věcech a dělají je, jsou o nich přesvědčeni a dělají je i lidé náboženští. Typ nutkavé neurózy, který odhalila psychoanalýza, se objevuje převážně u jednotlivých osob. Typ nutkavé neurózy, který je patrný v náboženství, postihuje celé kultury, proto je univerzální. Řada kritiků však tuto analogii kritizují.¹⁴⁴ Freud se snažil hledat nevědomé motivy takového jednání jen proto, že modlitbu od počátku pokládal za nenormální chování.¹⁴⁵

¹⁴² Lze se rovněž zeptat, na základě jaké logiky lze usuzovat, že křesťanský rituál přijímání je jakýmsi způsobem založen na skryté vzpomínce, kterou společenství má na oidipovskou vraždu, která se odehrála o tisíce let dříve v prvních tlupách? Freud se pochopitelně domníval, že takové kolektivní vzpomínky existují, protože se opírá o Lamarckovu evoluční teorii.

¹⁴³ Pals, Daniel L., *Osm teorií náboženství*, ExOriente, Praha 2015, s. 112

¹⁴⁴ Uváděn je příklad s jeptiškou, která tráví hodiny modlitbami a odpočítáváním růžence, sice vykazuje stejnou formu chování jako neurotik, který tráví hodiny počítáním knoflíků na své košili, ale jenom jeden z nich je narušený.

¹⁴⁵ To však nemůže udělat, aniž by prohlásil, že modlitba nevychází z pohnutek racionálních, nýbrž iracionálních, které jsou umístěny v nevědomí.

Nejtvrďší Palsova¹⁴⁶ kritika dopadá na psychoanalýzu samu. Ta je popírána již jako věda a Freud jako vědec. Důvodem je například, že psychoanalytici zpravidla předpokládají právě ty věci, které si přejí prokázat při své práci s pacienty, a že jejich postupy jsou při sběru materiálu vědecky nespolehlivé.¹⁴⁷

Kritika Jana Assmanna

Assmann nahlíží na monoteismus jako na psychohistorický problém¹⁴⁸. Freudův judaistický monoteismus je chápán jako patriarchální náboženství se všemi souvislostmi vztahu otce a jeho dětí (ve smyslu Oidipovského komplexu). Oidipovský komplex¹⁴⁹ znamená universální nadání lidské duše, což je judaismem zdůrazněno. Otec (coby monoteistický Bůh) přichází jako jakýsi „superotec“ a řeší úskalí života svých synů – svého lidu, lidu Izraele. Freud shrnul psychologické souvislosti monoteismu do jednoduché fráze: „pokrok v intelektualitě“. Původní dojem Jana Assmanna byl, že Freudovou snahou bylo především zpochybnit diferenci mezi pravdivým a falešným náboženstvím – přímému chápání biblického textu nedává význam – není zde plná pravda, je zahalená a manipulovaná pisateli. Mojžíš byl pro něho zkrátka Egypt’an.

Freud vidí přínos židovství do lidské historie jako vliv, který nazývá „pokrok v intelektualitě“¹⁵⁰. To souvisí s lidskou „psychohistorií“. V kontextu s individuální lidskou psychikou hovoří Freud o „instinktu“, který dle něho lidé často nespojují s intelektuálním přístupem k lidskému bytí a s etickým vývojem. Freud vývoj lidského bytí neodlišuje od téhož analogického vývoje u zvířat – u člověka

¹⁴⁶ Pals, Daniel L., *Osm teorií náboženství*, ExOriente, Praha 2015, s. 114

¹⁴⁷ Např. Grünbaum, Adolf, *The Foundations of Psychoanalysis*, Berkeley, University of California, 1984

¹⁴⁸ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 85

¹⁴⁹ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 86

¹⁵⁰ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 87

ale jde více méně o potlačení instinktů. Toto je klíčový rozdíl pro Freuda. Judaismus je motorem tohoto vývoje daleko od instinktivní původní přirozenosti, což podle Freuda není úplně příznivé. K zapuzení této animální instinktivní podstaty lidského bytí udělali Židé rozhodující krok tím, že zakázali zobrazování stvořených bytostí, především Boha samého – to je zásadním znakem odtržení intelektuality od instinktivních kořenů, o čemž svědčí hlavně 2. přikázání¹⁵¹.

Assmann se zde zmiňuje o I. Kantovi¹⁵², který toto přikázání vysvětluje jako židovský entusiasmus v oddělení sebe od okolí i jako židovskou hrdost, že jsou vyvoleným národem. Freud s tímto pojetím souhlasí a jeho „pokrok v intelektu- alitě“ je vlastně komentářem na toto téma. Právě monoteismus je charakterizo- ván vyloučením magie a mysticismu při směřování k intelektuálnímu rozvoji a pokroku. „Pokrok v intelektu- alitě“ je hlavním tématem třetí kapitoly Freudovy knihy.

Freud dal číst text knihy své dceři a přednesl ho na Mezinárodním psychoa- nalytickém kongresu v Paříži roku 1938. Vyjádřil zde svoji oddanost judaismu, svůj odkaz coby filosofa kultury a podstatu své knihy o Mojžíšovi. Čtenáři jsou Assmannem varováni před zjednodušujícími závěry typu: „ Pokud údělem lid- stva je židovský příspěvek k lidské historii v pokroku v intelektu- alitě, pak Židé jsou těmi, kdo tento směr vedou“¹⁵³.

Freud se zabýval zejména otázkou, jak se stalo, že Židé jsou tím, čím jsou a proč přitahují tolik nezměrné nenávisti. V příměru monoteismu k Oidipovskému komplexu měl Freud na mysli spíše židovství, než křesťanství, oidipovská identifikace s otcem vedla k vytvoření patriarchálního náboženství a duchovní podmínky pro pokrok v intelektu- alitě. Židé jsou příběhem jednoho

¹⁵¹ Např. Ex 20, 4-6; Dt 5,8-10 Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 88

¹⁵² Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 88-89

¹⁵³ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 89

muže – Mojžíše. On vytvořil židovský národ ve dvou smyslech – jako svébytnou skupinu se zákazy a příkazy, se Zákonem, s náboženskou doktrínou a tím Židy vyčlenil z beztvare masy otroků v Egyptě a v druhém smyslu formoval židovskou duši, tento formativní proces trval po celá tisíciletí. Žádné oficiální „paměti“, biblický text ani mimobiblické zdroje o tom nehovoří. Do tohoto „prostoru“ lze nahlédnout pouze za použití „archeologických nástrojů psychoanalýzy“¹⁵⁴.

Náboženské tradice zahalují a proplétají závoje iluzí, zkreslení a nedorozumění. Historické pravdy lze dosáhnout pouze psychoanalytickými metodami. Freud byl přesvědčen, že se dobral odhalení lépe, než archeologové při svých objevech, s nimiž měl tendenci srovnávat své psychoanalytické závěry. K biblickému textu byl jeho přístup obdobný jako k archeologii. Celý biblický text dle něho nehovoří o ničem jiném, než o obrovských zvratech a přeměnách v duších těch, kterých se to týká a tyto duševní otřesy z nich dělají to, čím jsou dnes – duševní změny a hnutí pak lze rozpoznat pouze psychoanalýzou. „Mnemohistorie“¹⁵⁵ nám ukazuje ani ne to, jak se věci historicky přihodily, ale spíš se táže, jak a proč byly rozpoznány.

Freudova analýza monoteismu jako patriarchálního náboženství spočívá na dvou základech. Jedním je psychoanalytická konstrukce mýtu a druhým je historická rekonstrukce s téměř forenzní pozorností k detailu – to ho vedlo k dvěma závěrům:

1. Mojžíš byl Egyptan, nikoli Hebrejec,
2. neutekl do Moábu, ale byl zabit svými lidmi.

¹⁵⁴ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 90

¹⁵⁵ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 91

Oba závěry, respektive fundamenty jsou dle Assmanna nesprávné¹⁵⁶. Freud si sám stěžoval ve svých pracích, že postavil monument na hliněných nohou¹⁵⁷. A přesto se tento „monument“ – jeho analýza monoteistického patriarchálního náboženství a jeho psycho-historických souvislostí - stal trvalou provokací, která nepřestala fascinovat.

Freudův Mojžíš je v příkrém rozporu s Mojžíšem tradičním - biblickým. Freud ale nehledá vysvětlení této, dle něho „falsifikace“ mimo Bibli, ale v Bibli samé. Freudovým argumentem je:

1. Mojžíš byl Egypťanem, jehož egyptské jméno je v biblické zprávě převedeno do hebrejské podoby,
2. jeho narození je běžným příběhem, v té době hojně užívaným při zrození hrdiny a Freud tak tvoří závěr, že v tomto okamžiku je Mojžíš „judaizován“.
3. Třetím argumentem je Mojžíšův neobratný jazyk, svědčící o tom, že nebyl schopen komunikovat plynule hebrejsky a potřeboval tlumočníka Arona k dorozumění se Židy.

I v zavraždění Mojžíše nalézají Freud argumenty v Bibli¹⁵⁸. Pokrok v intelektuálnosti a pocit nadřazenosti přinášel zpětně násilí, kdy první obětí byl Mojžíš¹⁵⁹. A antisemitismus byl reakcí proti intelektu, a zároveň se stal anti-monoteismem a tudíž anti-intelektualismem. Monoteismus je výtvozem Mojžíšovým, dle Freuda to není nic, co by Židé přinesli ze svých vlastních tradic. Abrahamova postava byla coby fikce dotvořena později. Mojžíš byl podporovatelem

¹⁵⁶ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 92

¹⁵⁷ Freud, S., *Muž Mojžíš a monoteistické náboženství*, s. 97

¹⁵⁸ Freud zde cituje Ernsta Sellina a uvádí Ex 17,4 a Nu 14, 10

¹⁵⁹ Byl první obětí projevu antisemitismu in Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 93

faraóna, přinesl monoteismus do židovských řad a odešel s Židy do Palestiny po faraónově smrti.

Dále je v textu Freudova teorie¹⁶⁰ o potlačených vrazilích Mojžíše, o počátečním radikálním monoteismu, období latence a oživení monoteismu v 5. století př. n. l. Monoteismus byl zastřen a uschován v jakési udržovací paměti, ze které bylo možno čerpat při „znovuobjevení“ monoteismu. Vrah Mojžíše svým činem učinil konec polyteismu a způsobil tím zakládající akt monoteismu. Lze to nalézt ve vědomí či nevědomí židovské duše nebo v písemné a ústní tradici židovství? Freud prosazuje první variantu, některé významné osobnosti, jako např., Bernstein, Derrida, se ho zastávají, jiní, např. Yerushalmi, ostře nesouhlasí (viz výše). Text o psychoanalýze je obtížný, jeho závěry se jeví tak, že jde o volání po biologické podstatě historie – po mnemohistorii, spíše, než po orálních či psaných kulturních tradicích a přenosech¹⁶¹.

Assmann kritizuje Freuda za to, že měl velmi slabý koncept kulturní paměti, když se omezil pouze na vědomě přenášené zprávy. Kulturní transmise je mnohvrstevná a zachovává mnohé, čemu již nelze rozumět v původním významu a funkci. Nejlepší příklad je Mojžíš sám, hebrejsky „ten, který byl vytažený z vody“. Kulturní paměť není jen povrchní, ale má i hlubší vrstvy a umožňuje lidem zobrazení zdánlivě zapomenutého i po dlouhé době latence. Pokud je něco takového, jako trauma monoteismu, pak nespočívá na dvojí otcovraždě - prvotního otce a Mojžíše, ale na dvojí bohovraždě, jejímiž oběťmi byli nejprve pohanští bohové a poté Bůh monoteismu sám. Násilí proti monoteismu je násilím proti samotnému Bohu. Nejen negativní teologie, ale smrt Boha svádí z cesty pokroku v intelektuálnosti¹⁶².

¹⁶⁰ To vše vychází z Freudovy psychoanalýzy biblického textu.

¹⁶¹ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 96

¹⁶² Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 96

Zákaz zobrazování je v pokroku v intelektualitě důležitým faktem. Freud předpokládal, že Mojžíšův Bůh neměl jméno ani podobu. Patrně zákaz měl zabránit magickému zneužití Boha. Zvítězila tady intelektualita nad senzitivitou. Bůh je brán v potaz, uctíván, ale není chápán a přijímán smysly, jde o abstraktní ideu – triumf intelektuality. Tradice nezobrazování je dlouhá – podle Mojžíšova zákona Bůh neměl lidskou podobu, zobrazení tedy ani nebylo možné. Obraz by mohl být považován za „jiného boha“, než za Boha, který je míněn. Další rozsáhlý rozbor jen potvrzuje tyto myšlenky – v porovnání s egyptskými zvířecími i lidskými božstvy tuto představu Židé sumarizovali do jednoho Boha. Jeho volba je v srdci židovské identity, zákaz zobrazování je spojen s etikou židovstva neurážet Boha, nezobrazovat jej, neztotožňovat ho s něčím jiným, co Bohem není. Zákaz zobrazování dle Freuda odklání člověka od přízemní senzuality a přivádí ho k pokroku v intelektualitě.

Dle Freuda byla cesta, nastolená židovským monoteismem odkročením od senzuality k intelektualitě, v další lidské historii Židům nepříznivými masami a okolím přerušena. Ani křesťanství se nepodařilo udržet vysokou úroveň tohoto procesu, který podnítli Židé. Freud nepřiznává křesťanství čistý monoteismus, vyčítá mu převzetí mnoha rituálů okolních kultů, zavedení „matky – bohyně“ a uctívání mnoha svatých (božských) figur polyteismu¹⁶³.

Podle Assmanna Freud odmítá přiznat křesťanství radikalizaci náboženské spirituality jako důkaz pokroku v intelektualitě. To dle Freuda přišlo později a překrylo samo emocionálně rozdrobený fenomén víry. Freud zde vyzdvihuje myšlenku „Credo quia absurdum est.“¹⁶⁴ Freud další vývoj víry chápe jako odklon od intelektuality a příklon k senzitivě až k mysticismu. Stejně tak nechápe mysticismus Platóna, gnostiků ani mysticismus hermetický jako pokrok

¹⁶³ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 102

¹⁶⁴ Věřím, protože je to nesmyslné. - Tento výrok se ale připisuje Tertullianovi.

v intelektuálnosti. Jan Assmann uvádí, že rozpor mezi intelektuálností a spiritualitou nemůže být jednoduše vyvozen z vnitřní perspektivy křesťanství ani z mnoha mystických odnoží (a to ani z židovské kabaly)¹⁶⁵. Mnohé by mohlo svědčit proti Freudovým konstrukcím, ale Freudovo zjištění, že intelektuální rozvoj a emancipace je hluboce židovským projektem a současně že tradici je možno, jak si sám nárokoval, prozkoumat pouze psychoanalytickou metodou, je postoj, který stojí za zamyšlení. Jestliže psychoanalýza je jakousi „misí“ lidstva do hloubky lidského směřování k pokroku v intelektuálnosti, pak Židé krácejí v čelních řadách této mise.

Jan Assmann¹⁶⁶ dále tvrdí, že počátky biblického monoteismu byly především politickou ideou a hnutím. V poslední instanci nešlo ani tak o jedinstvo Boha, jako o výlučnost vztahu k tomuto jednomu Bohu. To úzce souviselo s motivem politické svobody. Vazba k jednomu Bohu se utvářela podle modelu politického svazku a byla známa v podobě politické přísahy věrnosti. Politika jedinečnosti Boha i myšlenka božího lidu jako společenství byla podstatnou věcí, která se vymezovala vztahem k jednomu Bohu a přijetím zákona. Právě v těchto dvou bodech se biblický monoteismus diametrálně liší od náboženství amarnského. Achnatonovi sice také šlo o výlučné uctívání jednoho jediného boha, ale tímto bohem bylo slunce jako kosmické, a nikoli politické božstvo. Tento bůh neuzavřel žádnou smlouvu a nestanovil žádné zákony. Také chybí motiv božího lidu. Právě v postavě Mojžíše, a nikoliv Mojžíše historického, ale Mojžíše známého z tradice, vystupuje velmi výrazně do popředí politika. Mojžíš není vnímán ani tak jako boží myslitel, jakým byl Abraham, ale spíše jako politický teolog, na jehož postavě vystupuje jasně do popředí naléhavost politické teologie.

¹⁶⁵ Assmann, J., *The Price of Monotheism*, s. 103

¹⁶⁶ Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická teologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenth 2012, 269

Assmann také předpokládá, že Mojžíšovo jméno je egyptského původu.¹⁶⁷ Ovšem problém nastává při hledání historického Mojžíše, důležitá je také absence historické existence a identity v egyptské tradici. A tak se Mojžíš jeví spíše jako vzpomínková figura. V podobném duchu Assmann píše, když nechává stranou problém Mojžíšovy historické existence a zabývá se pouze tím, jakou roli hrál Egypt v pozdějších biblických a mimobiblických podáních.¹⁶⁸

Assmann¹⁶⁹ toto rozdělení pravdivého a nepravdivého zasazuje do politické teologie a klade na roveň rozlišení přítele a nepřítele. Definiuje, kdo jsou Boží nepřátelé a kde stojí. U zákazu zobrazení se jedná o určení nepřítele ve světle rozlišení pravdivého a nepravdivého. Politická teologie se stává politikou násilí, která je prosazována formou masakrů.¹⁷⁰

Židé však dokázali tyto texty v průběhu dějin zhumanizovat, aby nenapáchaly žádnou škodu. A tak pojmy ikonoklasmus i idolatrie¹⁷¹ byly symboly špatnosti psychologizovány a tím depolitizovány. A to vedlo k vyvolání komplexu viny, o kterém se zmiňuje Freud, když charakterizuje monoteistické náboženství. Pro něho politické hledisko nehrálo žádnou významnou roli.¹⁷²

¹⁶⁷ Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická teologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenh 2012, 271

¹⁶⁸ Assmann, Jan, *Moses the Egyptian*, First Harvard University Press paperback edition, 1998

¹⁶⁹ Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická teologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenh 2012, 287

¹⁷⁰ Ex 32,28-35, 1 Kr 18,40, 2 Kr 23,4-20

¹⁷¹ Modloslužba (z řeckého εἰδωλατρεια – „služba obrazům“); podle některých názorů je slovo odvozeno z hebrejštiny projevování náboženské úcty modlám, fyzickým předmětům, např. sochám, obrazům, symbolům.

¹⁷² Assmann uvádí, že tento Freudův fenomén byl dál hlubokou židovskou tradicí, kde byly politické aspekty zatlačeny do pozadí. Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická teologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenh 2012, 288

Podle Assmanna existuje vztah mezi Mojžíšem a Achnatonem. Oběma historie připisuje stejný čin, kdy odvrhli polyteistický svět bohů ve prospěch jednoho jediného Boha. Jsou možné tři hlediska:

1. Existuje vztah identity, že Achnaton jako reálně existující postava, která však nemohla najít pokračování v žádné tradici, a Mojžíš jako postava žijící v tradici, u které se však nikdy nepodařilo nalézt nějaké stopy reálné historické existence, jsou v zásadě jednou a samou osobou,
2. Vztah kauzality, kdy Achnaton působil na Mojžíše přímo (podle Freuda), anebo nepřímo tak, že texty, ústní podání a vzpomínky na amarnské náboženství se nějakými cestami dostaly až k Mojžíšovi nebo našly přístup do bible a spoluutvářely biblický monoteismus,
3. Vztah emergence, kdy dva nijak nespojené vzpomínkové proudy v průběhu dějin splynuly a ustanovily určitý vztah.¹⁷³ Tato teze ovšem vyvolává spekulace, protože Achnaton a amarnské náboženství nevyvolaly v Egyptě žádný hmatatelný vzpomínkový proud. Je známo, že v desetiletích po Achnatonově smrti byly naopak všechny stopy po jeho převratu systematicky zahlazovány a jeho jméno bylo dokonce vymazáno ze seznamu králů. Právě zde lze, díky Freudovy¹⁷⁴, počítat s jakousi kulturně vytěsňenou a zasunutou vzpomínkou.

Zajímavé informace podává o Mojžíši a exodu z pohledu Egypta, tedy přesněji o egyptsko-helénistických textech, kterých je v dostatečné míře¹⁷⁵. Josephus

¹⁷³ Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenth 2012, 273

¹⁷⁴ Kdyby ovšem nebyl znovuobjeven Achnaton na konci 19. století, tak by pravděpodobně nevznikla ani Freudova kniha.

¹⁷⁵ Assmann, Jan, *Moses the Egyptian*, First Harvard University Press paperback edition, 1998, 32-64

Flavius ve svém díle „Contra Apionem“. Píše o tom, že se jednalo v mnoha případech

o antijudaistické tendence, které v Egyptě kvetly v nemalé míře. U všech egyptských autorů, kteří psali o exodu, odchodu Židů z Egypta, je spojován s těžkými útrapami (podobně i v Bibli), kde se Židé jeví jako malomocní, nečistí Egyptané. Asi nejpodrobněji o tom popisuje kněz ze Sebennytu – Manetho¹⁷⁶, který působil v 1. polovině 3. století před Kristem v době vlády Ptolemaia II.¹⁷⁷ Jeho nejznámější dílo je „Aigyptika“, kde se setkáváme s malomocnými, nucenými pracemi, heliopolským knězem Osafarisem, který vystupuje coby zástupce „normativní inverze“¹⁷⁸. Tento kněz zavádí řád, který je definován především nábožensky (resp. protinábožensky). Po vydání teoklastických, ikonoklastických a exkluzivistických zákonů opevní Osarsif město a vyzve Hyksósy, aby se připojili k povstání. Naplňuje se Amenofisovo proroctví. Osarsif přijal jméno Moyses. Tímto Manetho zřetelně naznačil, že došlo ke splnutí dvou postav, dvou tradic. Jeho Mojžíš je nejprve Egyptan, a to heliopolský kněz, a poté politický vůdce, který

¹⁷⁶ Josephus zachoval Manethonův fragment spisu „Aigyptika“, kde se můžeme dočíst o králi, Amenofisovi, který chtěl spatřit bohy, podobně jako jeho předchůdce Hor. Jeho rádce mu poradil, aby shromáždil malomocné a zemi očistil. Pak bohy spatří. Zajímavé je, že Amenofis je historická postava, která žila v době vlády Amenhotepa III. (Amenofis III – takto je jmenuje Assmann), který byl otcem Achnatona. Celý příběh je datován právě do doby Achnatonovy. Král přikáže sehnat dohromady 80 000 malomocných do sběrného tábora, kde musejí za krutých podmínek vykonávat nucené práce v kamenolomech. Amenofis pocítí strach z hněvu bohů. Prorokuje, že malomocným se dostane pomoci zvenčí a budou 13 let v Egyptě vládnout. Bojí se to oznámit králi, všechno sepíše a vezme si život. Právě proroctví doby strádání je typickým motivem pozdně egyptské literatury (např. Věštba beránka – Assmann, Jan, „Agypten. Eine Sinngeschichte, Hanser, München 1996, 422-424).

¹⁷⁷ Za jeho vlády vznikla legenda LXX.

¹⁷⁸ Assmannův terminus technicus k popsání Osarsifovi činnosti – zakazuje vše, co je v Egyptě předepsáno a předepisuje vše, co je zakázáno.

zorganizoval skupinu utlačovaných malomocných do politického společenství a dal jim zákony, které se týkaly především náboženství.¹⁷⁹

Mezi další autory patří Hekataios¹⁸⁰ z Abdér, Strabon¹⁸¹ z Apameie a Tacitus¹⁸². Všem je společné, že líčí Mojžíše nejen jako ničitele odmítnutého náboženství, ale i zakladatele nového náboženství. Stopy historického Mojžíše ovšem v těchto pramenech hledat nelze. Podle Assmanna jsou to klišé třetího řádu, v nichž se slučuje všechno možné, mimo jiné i vágní obeznámenost s biblickými spisy, které se vyskytovaly v řeckém překladu.¹⁸³ Rovněž se domnívá, že se v těchto textech nachází výraz vytěsněná vzpomínka a že jejich afektivní zabarvení, řeč plná nenávisti a odporu spočívá na traumaticky podmíněných fobiích, které mají dlouhou historii a nakonec se vztahují ke zkušenosti amarnské doby.

¹⁷⁹ Bohové nesměli být uctíváni, posvátná zvířata nesměli být ušetřena, museli se jíst, byl zakázán styk se všemi, kdo nepatřil k vlastní skupině.

¹⁸⁰ Napsal svoje „Egypťské dějiny“ více než generaci před Manethem. Mojžíš není považován za Egypťana, ale za cizince žijícího v Egyptě. Vystupuje jako politický vůdce a zakladatel náboženství. Jako jediný ze zákonů, který Mojžíš vydal, byl zákaz zobrazování.

¹⁸¹ Mojžíš je pro něj také Egypťanem, knězem, který opustil zemi pro nespokojenost s tradičním náboženstvím a odešel s mnoha stejně smýšlejícími do Judeje, aby tam uskutečnil svoje představy o pravém náboženství. Morové rány, malomocensví zde nehráli žádnou roli. Mojžíš opouští zemi z vlastní vůle, protože nesouhlasí s egypťskou tradicí zobrazování bohů ve zvířecí podobě. Základem je život ctnostný a spravedlivý. Mojžíš se zde tedy jeví spíše jako filozof, který zakládá náboženství rozumu a spravedlnosti. Jeho Bůh je Bohem filozofů. V 18. století byl označen za spinozovce.

¹⁸² V jeho „Historiae“ vše začíná morem. Egypt má být očištěn od Židů, kteří jsou posléze zahráni do pouště. Tam vystoupil Mojžíš jako jejich vůdce, který je odvedl do Palestiny a založil Jeruzalém. U Tacita je Mojžíš především politický vůdce a teprve pak zakladatel náboženství (to se obrací především proti zobrazování zvířat a obrazů). Funkcí náboženství je legitimizovat politickou vládu.

¹⁸³ Assmann, Jan, Panství a spása, Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě, Oikoymenth 2012, 281

Vzpomínková figura Osarsif vede poměrně jistě zpět k historické postavě Achnatona. Lze tedy konstatovat, že Manetho uvádí dva vzpomínkové proudy, nejprve egyptská vzpomínka na amarnskou dobu a židovská vzpomínka na Mojžíše. Z tohoto spojení vychází Mojžíš, který do sebe pojal Achnatona – Mojžíš ikonoklast¹⁸⁴, ničitel náboženských tradic. Tento Mojžíšův rys není založen na biblickém výkladu, kde nikde není líčen jako ikonoklast, který ničí egyptské obrazy a zabíjí posvátná zvířata¹⁸⁵.

Zvláštním rysem této egyptsko – helénistické mojžíšovské tradice je to, že postava Mojžíše je zredukována na minimum. Zákaz zobrazování chápou egyptští autoři čistě destruktivně jako pouhé ničení obrazů i bohů (v podstatě jakýsi druh teoklasmu je doprovázen ikonoklasmem). Řečtí a latinští autoři spatřují v zákazu zobrazování výraz očištěného a duchovního pojetí Boha. Kolem zákazu zobrazení se seskupují motivy zákonodárce, tvůrce náboženství a zakladatele národa. A tak se Mojžíš stává politickým teologem, protože chce vydáváním zákonů a ustanovením národa politicky uplatnit novou teologii (viz Strabon), nebo protože chce teologicky legitimizovat politický řád (Tacitus). Jednotnou myšlenkou těchto mojžíšovských textů je pak negativní postoj vůči Egyptu, kdy Mojžíš zakládá náboženství, které je antináboženstvím proti tradici Egypta.

Tento Mojžíš proto není Achnatonem, protože Achnaton nebyl zakladatelem národa ani zákonodárcem. Ovšem to, co je spojuje, je založení protiegyptského antináboženství – teoklasmus. To vedlo k tomu, že oba ve vzpomínce splynuli.

¹⁸⁴ Obrazoborec. Z řeckého εἰκὼν eikón obraz + κλάσσειν klastein lámat) označuje původně hnutí, snažící se v náboženství (především v křesťanství) odstranit náboženské obrazy (ikony). V širším smyslu se za obrazoboreckou označuje kultura, která je nepřátelská vůči obrazům.

¹⁸⁵ Zlaté tele není spojováno s Egyptem. Biblický Egypt není zemí modloslužby, ale politického útlaku.

A jak Assmann¹⁸⁶ uvádí, jestliže se nyní pokoušíme o jejich opětovné rozlišení, je nutné se obrátit k Mojžíši Pentateuchu.¹⁸⁷

Jakousi typickou scénou biblického ikonoklasmu je událost se zlatým teletem v Ex 32. kapitoly. Zlaté tele není obraz egyptského býka Apida, ale jedná se o náhradu za Mojžíše, protože jej Hebrejci považují za mrtvého. Chtějí nahradit ztraceného Božího posla reprezentací Boha (jedná se obraz Boha Jahveho, nikoliv o obraz jiného Boha). Obraz Jahveho však nemůže existovat, a každý obraz se proto nezávisle na jakkoli dobře míněném úmyslu stává obrazem jiného boha. Když to tedy spatřil sestupující Mojžíš, roztránil desky zákona, protože tam, kde stojí tento obraz, nemohli boží desky co dělat a museli být zničeny. Obraz je zničen zcela metodicky. Mojžíš jej roztavil v ohni, rozdrtil na prášek, promísil s vodou a dal je lidu pít. Smyslem je, že co se s posvátnými zvířaty v žádném případě nesmí dělat, je právě jejich požívání. Hebrejci tak byli nuceni porušit tabu egyptského náboženství. A tak ikonoklasmus coby politická teologie chce říci, že moc a vláda, řád a spravedlnost pocházejí od Boha. Znamená to, že Bůh vykonává tuto vládu přímo vydáváním zákonů řádů a vykonává spravedlnost.

Tento konflikt ale nespadá do pozdní doby bronzové, ale do období helénismu. Témata idolatrie a ikonoklasmu jsou ve Starém zákoně¹⁸⁸ přítomny, ale nejsou natolik zásadní, aby tvořily hlavní bod náboženství, jak je tomu v mojžíšovské tradici helénského období.

¹⁸⁶ Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenth 2012, 283

¹⁸⁷ Žádné minimalistické formule se zde nevyskytují, ale bohatý narativní materiál, kde vystupuje Bůh a Mojžíš je pouhým nástrojem božské iniciativy. Profetická dimenze mimobiblických textů úplně chybí. Na druhou stranu se zde vyskytují velice podobné rysy, např. Manetho uvádí tábor malomocných, odsouzených k nuceným pracím v kamenolomech, což odpovídá utrpení zotročených Hebrejců.

¹⁸⁸ Jr 10, Ž 115, Iz 44,9-17, Mdr 14,8-12

Závěr

Co tedy říci závěrem. Freudův pohled na Mojžíše je nutné posuzovat podle celkového díla, které se zabývá náboženstvím. Ať je to „Totem a tabu, Nutkavé náboženské iluze, Budoucnost jedné iluze“, které se staly jeho paradigmatem¹⁸⁹ pro „Muže Mojžíše a monoteistické náboženství“.

Jedním z charakteristických rysů Freudovy osobnosti byla jeho celoživotní potřeba i mimořádný psychologický talent sebe sama i ostatní symbolicky identifikovat s významnými postavami dějin a mytologie¹⁹⁰.

Freudova kniha o Mojžíšovi vrhá více světla na kulturní sémantiku třicátých let našeho století než na historickou skutečnost pozdní doby bronzové. Sám vycházel z poznatků té doby, především pak z myšlenek Ch. Darwina, J.J. Atkinsona, W.R. Smithe, E. Sellina, které využil při své analýze postavy Mojžíše. Souhrnně lze tedy říci, že Freudova hypotéza nebyla natolik originální z hlediska historického, ale především pak na poli analogie, kde je Mojžíšova vražda z hlediska psychoanalýzy vytěsněna do traumatické události kolektivní paměti starozákonního Izraele, jenž později ovlivnila kolektivní vědomí Izraele na úrovni etiky, spirituality a humanity.

Tato kniha stojí a padá s otázkou, byl-li Mojžíš Egypťan. Tento problém lze sledovat zpět do Starého zákona. Kniha Exodus naproti tomu vrhá více světla na kulturní sémantiku – politickou teologii 7. – 5. století před naším letopočtem, než na politickou teologii pozdní doby bronzové. Neříká nám nic o Ramsesovi

¹⁸⁹ Viz jeho teorie o vzniku náboženství jako kolektivního bludu.

¹⁹⁰ Freud se v různých etapách svého života identifikoval s Mojžíšem nebo rabim Jochananem beb Zakajem. Yerushalmi 35

II. Egypt se jeví jako vzpomínková figura, jako symbolická konstrukce, jejíž pravdivost je třeba vyvozovat z přítomnosti, v níž byla tvořena.¹⁹¹

Lze souhlasit s Assmannovým závěrem, že Mojžíš je vzpomínkovou figurou, která chce rozvinout téma odchodu, oddělení a vymezení. Jedná se tu o odchod z existujícího světa do světa nekompromisní bezprostřednosti, kde se uskutečňuje Boží vůle. Jméno a pojem Mojžíš symbolizují něco, co se vyvíjí v čase a dějinách. Mojžíš coby symbolická figura obratu v dějinách lidstva, jejíž historické místo nelze stanovit spojením s pozdní dobou bronzovou ani s historickým působením jedné osobnosti. Tento obrat je spjat s výlučným monoteismem, který vyžaduje uctívání jediného Boha. Všechno ostatní jsou modly.

Důležité je si také uvědomit, že v době po první světové válce, kdy teologie reflektovala právě válku svou „teologií krize“, zůstal Freud touto oblastí nedotčen. A to samé platí i o jeho přístupu k literární kritice pramenů.

Freud své stylizace neustále měnil a jeho symbolické identifikace jsou vždy víceznačné. Ve šťastnějších dobách byl Freud Mojžíš a Jung Jozue, protože si vybíral nástupce, přičemž sám do zaslíbené země nevstoupil. V knize „muž Mojžíš a monoteistické náboženství“ je nepochybně Mojžíšem, a to nikoliv proto, že je Egypťan, a ne Žid, ale proto, že zrovna tak jako byl Egypťan Mojžíš „velký cizinec“, který Židům přinesl monoteismus, je Žid Freud velkým cizincem přinášejícím světu psychoanalýzu.¹⁹²

V roce 1933 se v Německu dostal k moci Hitler a začal útok nacistů na Židy a psychoanalýzu. Koncem roku byla napsána první verze knihy. Provázanost mezi historickými událostmi a zjevným obsahem knihy je klíčová. Nejedná se pouze o psychoanalytickou autobiografii, protože tím by se potlačila Freudova

¹⁹¹ Assmann, Jan, *Panství a spása, Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Oikoymenh 2012, 272

¹⁹² Yerushalmi s. 126

vášeň a vzrušení z objevu. V oidipovském komplexu a návratu vytěsněného získal Freud integrující principy, díky nimž do sebe všechny kousky zapadaly – od individuální psychologie k psychologii mas, od psychologie k dějinám, od židovských dějin zpět k prehistorii a pak dále k původu křesťanství a dynamice antisemitismu.¹⁹³

Napsáním práce „Muž Mojžíš a monoteistické náboženství“, podle Yerushalmiho¹⁹⁴, v podstatě uposlechl svého otce, vrátil se k intenzivnímu studiu Bible, ale současně si díky své interpretaci udržel na otci nezávislost. Odmítl „materiální pravdu“ biblického vyprávění, ale těší se z objevu jeho „pravdy historické“.

S touto knihou mohl cítit, že konečně zná odpověď na to, co mu tak dlouho unikalo – proč, ačkoliv je bezbožný, zůstává Židem, a co ze židovské minulosti je nezczitelně jeho. Návrat vytěsněného vysvětloval nejen jako nutkavý charakter náboženské tradice, ale také znovuzískání nejčistší nauky o Mojžíši poté, co byla zapomenuta. Minulost se tak nejen podřizuje a ustupuje, ale i vyživuje a vychovává.¹⁹⁵

¹⁹³ Yerushalmi s. 128

¹⁹⁴ Yerushalmi s. 129

¹⁹⁵ Yerushalmi s. 130

Literatura

- Assmann, Jan, ,Agypten. Eine Sinngeschichte, Hanser, München 1996
- Assmann, Jan, Moses the Egyptian, First Harvard University Press paperback edition, 1998
- Assmann, Jan, Panství a spása, Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě, Oikoymenh 2012
- Assmann, Jan, The Price of Monotheism, Stanford, California, 2010
- Assmann, Jan, Religio Duplex: How the Enlightenment Reinvented Egyptian Religion, Polity, 1st edition 2014
- Babin, Pierre, Sigmund Freud - tragédie nepochopení. Sloart, Praha 1994
- Bakan, David, Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition, Princeton, Van Nostrand, 1958
- Barnavi, Eli a kolektiv. Atlas univerzálních dějin židovského národa. Praha: Victoria Publishing, 1995.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia, United Bible Societies (UBS) 1997
- Brome, Vincent, Freud a his early circle, New York 1968
- Černoušek, Michal, Sigmund Freud: dobyvatel nevědomí. Paseka, Praha 1997
- Drewermann, Eugen, Tragické a křesťanské, CDK, Brno 1997
- Eriksen, T. H., Sociální a kulturní antropologie, Portál, Praha 2008
- Exodus, kolektiv autorů, Dobrá kniha, Trnava, 2013
- Fingerland, Jan, Muž Freud a transmutace judaismu, časopis Teologie & Společnost 3/2006, Brno 2006
- Frazer, J., Zlatá ratolest, Mladá fronta, Praha 1994
- Freud, Sigmund, Budoucnost jedné iluze, in Spisy z let 1925-1931, sv. 14, Psychologické nakladatelství, Praha 1997
- Freud, Sigmund, Muž Mojžíš a monoteistické náboženství, in Spisy z let 1932-1939, sv. 16, Psychologické nakladatelství, Praha 1998

- Freud, Sigmund, Nutkavé jednání a náboženské úkony, in Spisy z let 1906-1909, sv. 7, Psychologické nakladatelství, Praha 1997
- Freud, Sigmund, O člověku a kultuře, Odeon, Praha 1990
- Freud, Sigmund, Totem a tabu, in Spisy z let 1932-1939, sv. 9, Psychologické nakladatelství, Praha 1997
- Fromm, Erich, Psychoanalýza a náboženství, Aurora, Praha 2003
- Halík, Tomáš, Státem vnucený ateismus (srpen 2000), <http://halik.cz/cs/tvorba/clanky-eseje/nabozenstvi-spolecnost/clanek/50/>
- Halík, Tomáš, Touha být jako Bůh, http://www.czech-press.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1552:touha-byt-jako-bh-sp-1792357718&catid=1556&Itemid=148
- Hoblík, Jiří, Religio duplex, Ägyptische Mysterien und europäische Aufklärung, Filozofická reflexe 43/2012
- Jacq, Charles, L'Égypte des grands pharaons, Perrin, Paříž, 1997
- Jones, Alfred Ernest, The Life and Work of Sigmund Freud, Basic Books (NY) 1957
- Küng, Hans, Freud a budoucnost náboženství, Vyšehrad, Praha 2010
- Langer, Jiří, Devět Bran: Chasidů tajemství, Praha Odeon 1990
- Mannoni, Octave, Freud, Olomouc 1997
- McGreal, I.,P., Velké postavy západního myšlení, Praha 1999
- Novotný, Adolf, Biblický slovník, Kalich, Praha 1956
- Pals, Daniel L., Eight Theories of Religion, Oxford University Press 2006
- Pals, Daniel L., Osm teorií náboženství, ExOriente, Praha 2015
- Pavlát, Leo; Fiedler, Jiří; Šedinová Jiřina a kolektiv. Židé – Dějiny a kultura. Praha: Kliment a Mrázek, 1997
- Sigmund Freud - Já, ono, nadjá, <http://www.psychotesty.kvalitne.cz/pohled-sigmunda-freuda-3.html>
- Skalický Karel, Po stopách neznámého Boha, Trinitas 2011

Sláma, Petr, Nové teologie Starého zákona a dějiny, Vyšehrad 2013

Verner, Miroslav; Bareš, Ladislav; Vachala, Břetislav, Encyklopedie starověkého Egypta. Praha, Libri, 2007

Yerushalmi, Yosef H., Freudův Mojžíš: Judaismus konečný a nekonečný, Praha, Academia, 2015